

ACHTER DE SCHERMEN

NIEUWSBRIEF VAN HET WILLEM ELSSCHOT GENOOTSCHAP

inhoud

Een boek van een vriend met een opdracht in oorlogstijd

‘Mijn kennis van Elsschot past op een postzegel’

Elsschots gedicht ‘Brief’
Werd de brief verkeerd bezorgd?

Vissen in zakken: Elsschot tekent

In memoriam Joris Gerits (1943-2016)

‘Een vriendschap zonder schaduwen’

Elsschot zoekt dynamische uitgever

Herinneringen aan Ferdinand Langen

Elsschot in de media

De Belgische koning Filip (rechts) verrast zijn Nederlandse ambtgenoot Willem-Alexander met een exemplaar van Willem Elsschots Käse. (Foto's Agenschap Belga)

Kaas marcheert altijd

Gerd Busse

FRANKFURT – Bij de opening van de Frankfurter Buchmesse, die dit jaar aan de literatuur uit Vlaanderen en Nederland gewijd was, overhandigden de koningen Filip en Willem-Alexander elkaar symbolisch ‘hun’ literatuur. Wat Willem-Alexander aan zijn ambtgenoot gaf, bleef wat onduidelijk, maar van de twee boeken, die Filip bij zich had, was één dankzij de fraaie omslag goed te herkennen: *Käse* van Willem Elsschot, in de dit jaar bij uitgeverij Aufbau in Berlijn verschenen heruitgave van *Kaas*. Ook, maar niet alleen daarom waren *Käse* en Elsschot de hele boekenbeurs door onderwerp van gesprek. ‘Wat is *Käse* voor een boek?’ en ‘Wie is toch die Willem Elsschot, waar iedereen het over heeft?’ waren twee veelgestelde vragen onder exposanten en bezoekers van de Messe.

De geschiedenis van *Käse* is een verhaal op zichzelf. De oorspronkelijke vertaling van *Kaas* door de bloedjonge Zwitserse vertaalster Agnes Kalmann-Matter verscheen 1952 bij uitgeverij Diederichs in Düsseldorf en was een flop – misschien, omdat de uitgever het briljante idee had om de Nederlandse titel, *Kaas*, te handhaven en zodoende bij de Duitse lezer de gedachte liet postvatten dat het om een Nederlandstalig boek ging. In 2004 verscheen de vertaling van Agnes Kalmann, in een bewerking door uw correspondent, opnieuw, deze keer bij Unionsverlag in Zürich. Door een enthousiaste aanbeveling van

Elke Heidenreich in haar literaire televisieprogramma 'Lesen', belandde het boek binnen enkele dagen op de bestsellerlijsten van *Der Spiegel*, *Focus* en *Stern*.

Omdat Unionsverlag – na ook nog *Lijmen* (*Leimen*, 2005) en *Het Dwaallicht* (*Maria in der Hafenkneipe*, 2009) in het Duits te hebben uitgebracht – niet met Willem Elsschot door wilde gaan, kocht Aufbau de rechten voor *Kaas*, om er een mooie uitgave voor het gastlandchap van Vlaanderen en Nederland op de Frankfurter Buchmesse 2016 van te maken. En weer koos men voor de bewerkte vertaling van Agnes Kalmann-Matter.

De heruitgave van *Käse* door Aufbau werd in de Duitstalige landen meteen enthousiast ontvangen en kreeg een aantal prominente besprekingen. Het boek was nog niet verschenen toen Katharina Borchardt het ook al in haar literair radioprogramma 'sehr zur vergnüglichen Lek-

türe' aanbeval – en Katharina Borchardt is niet zo maar iemand, maar een van de beste kenners van de Nederlandse literatuur hier te lande. Ook de bekende literatuurcriticus Rainer Moritz raakte in een bespreking op de radio niet uitgepraat over 'diesen Klassiker der niederländischen Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts'. En op de Zwitserse tv nam Elke Heidenreich het in de *Literaturclub* van Nicola Steiner ook nog eens een keer voor *Käse* op: 'Sehr, sehr komisch und sehr grotesk. Der Auftritt des Edamers in der Weltliteratur!'

En nu dus, als kroon op het werk, de onverwachte koninklijke pr voor *Käse*. Vertaalster Agnes Kalmann, inmiddels 89 jaar oud, is dolblij, dat ze dit nog mee mag maken, en ook bij Aufbau is men happy en denkt er over na om met Elsschot door te gaan. Fine, de vrouw van Frans Laarmans in *Kaas*, had dus gelijk: Kaas marcheert altijd.

Een boek van een vriend met een opdracht in oorlogstijd

Hein Aalders

Achter elke opdracht schuilt een verhaal. Vaak genoeg is het simpel: schrijver plaatst zijn handtekening voorin en noemt de naam voor wie het bestemd is. Maar met deze opdracht ligt het anders. Het boek is een roman van Elsschot, maar hij was niet de schenker. De ontvangers zijn wel goede vrienden van Elsschot. Hoe zit dat?

Onlangs kreeg biograaf Vic van de Reijt van vertaalster Marianne Kaas een exemplaar van *Tsjip / De Leeuwentemmer*. Voorin stond een opdracht aan haar ouders, Andries en Meia Kaas. Willem Elsschot was voor de oorlog bevriend geraakt met de psychiater Kaas en zijn vrouw Meia Kaas-Alberda.¹ Het waren liefhebbers van zijn romans en ze hadden hem een keer bezocht in de Lemméstraat. Het had meteen geklikt. Meia en dochter Adele namen plaats achter de piano en speelden iets van Bach. En Elsschot mocht Kaas graag: ‘een alleraardigste, zeer intelligente, overgevoelige’, zij het ‘erg timide’ man, schreef hij aan Jan Greshoff, met een ‘wat stoutmoediger’ vrouw. Hij was geïnteresseerd in het beroep van Kaas, die werkte in een psychiatrisch ziekenhuis bij

Arnhem. Maar ook boog hij zich welwillend over de verzen die Kaas schreef en door Meia, achter Kaas om, ter beoordeling naar de grote schrijver waren gestuurd. Elsschot maakte zich sterk voor publicatie in literaire tijdschriften. Tevergeefs echter.

Kaas had een Joodse vader dus hij liep groot gevaar na de bezetting door de Duitsers in mei 1940. Bovendien deed hij er nog verzetswerk bij. Eerder al, vlak na de Kristallnacht op 9 november 1938, had hij zijn schoonvader, ir. J.W. Albarda, geschreven dat hij zich schuldig voelde, vanwege het gevaar dat nu alle Joden in Europa liepen en dus ook hun gezinnen. Vader Albarda schreef hem een toen een bemoedigende brief:

Beste Andries,

Dat wist ik wel, dat iemand, zoo ernstig en nauwgezet als jij, moest worden gekweld door groote bezorgdheid over de toekomst van je vrouw en je kind, nu de krankzinnige wereld – veel erger krankzinnig dan

Andries Kaas en Meia Kaas-Alberda (collectie Marianne Kaas).

jouw patiënten – vol Jodenhaat is en vol begeerte om Joden en met Joden verbonden te vernederen en te mishandelen. Ik begrijp wel dat je nu denkt: ik ben een oorzaak, als die vrouw en dat kind moeten lijden. Het is de schuld van mijn Joodsch bloed. Ik begrijp dit, Andries, maar ik geef je geen gelijk. Zou ik niet een soortgelijke verantwoordelijkheid voor mijzelf moeten aanvaarden? Als de nazi's, de Nederlandsche of de Duitsche, in ons land de macht veroveren, zullen zij mij uitkiezen om een van hun eerste slachtoffers te zijn. Dat is niet erg. Maar ze zullen ook Hil, ook jullie, ook Jan en Elske kwaad doen. Dat is wel erg, heel erg! Nu zou ik kunnen zeggen: dat is mijn schuld; doles of culpa, dat is om het even. De oorzaak ben ik. Neen, Andries, de oorzaak ben ik evenmin als jij de oorzaak bent in jouw geval. Ik ben socialist. Dat is geen zonde en geen schande. Zelfs is het niet mijn vrije wil. Het is Gods wil. Het werd mij geboden door een stem die men niet mag antwoorden met neen. Ik deed mijn plicht en doe mijn plicht, gebrekkig, ontoereikend, maar naar mijn vermogen. Ik kon niet anders, ik wil niet anders, ik kán niet anders willen. Als een macht in de wereld een mensch kwaad doet omdat hij aan zijn geweten gehoorzaamt, en daarom ook hen kwaad doet die hem heel lief zijn, treft hem geen schuld. Niet hij veroorzaakt dat leed, maar zij veroorzaken het, die, zelf gewetenloos, anderer geweten niet eerbiedigen. Toen Meikje en jij jullie mooi verbond sloten, was de wereld nog minder onbeschaafd en wreed dan nu. In midden- en west-Europa dreigde geen Jood eenig gevaar. Een Jood die zich met een 'arische' vrouw verbond, bracht haar in geen enkel gevaar, zelfs niet in de geringste moeilijkheid. Als dit nu anders geworden is, is het niet de schuld van de Joden, maar die van hun vijanden en de mijne. Er is geen reden tot eenig zelfverwijt voor jou. Er is slechts reden tot verontwaardiging jegens die ellendigen en misschien – in een zacht oogenblik – voor medelijden met hen. Wij moeten natuurlijk de dreigende gevaren moedig in de oogen zien. We moeten ze niet als onafwendbaar beschouwen. Maar als ze naderbij komen, treden we ze tegemoet met opgeheven hoofden, met een gerust geweten, bereid om zwaar leed te dragen, trotsch en blij dat wij het ondergaan in plaats van het te brengen. Maar nooit mogen we het als onvermijdelijk beschouwen. Er moet geestelijke kracht van ons uitstralen, die onszelf en ook anderen sterk maakt, om den booze te weerstaan. Die met zijn volle kracht, op de plaats waar hij staat, zijn plicht doet in de wereld, hij kan gerust zijn en zij die hem lief zijn, zullen hem nooit van kwaad betichten. Dag beste Andries je Vader

Andries Kaas werd ten slotte opgepakt, in januari 1944, en belandde via de gevangenis in Scheveningen en Westerbork in concentratiekamp Buchenwald, waar hij in leven bleef o.a. door insuline te stelen van ss-officieren, die hij nodig had voor zijn suikerziekte. Meia werd niet gearresteerd, omdat ze hoogzwanger was. Ze beviel in 1944 van hun tweede kind, een zoon, Willem Andries. En moest meteen met hem en haar dochter Marianne van vijf op de vlucht omdat hun huis door de Duitsers werd geconfisqueerd.

Begin 1944 zat Meia's vader als minister van Waterstaat in het Oorlogskabinet-De Geer II in Londen. Hij had in 1925 SDAP-voorman Troelstra opgevolgd en was tot 1939 de pragmatische en gematigde leider van de SDAP-fractie in de Tweede Kamer. Hij en Jan van den Tempel waren de eerste sociaaldemocratische ministers in een Nederlands kabinet.

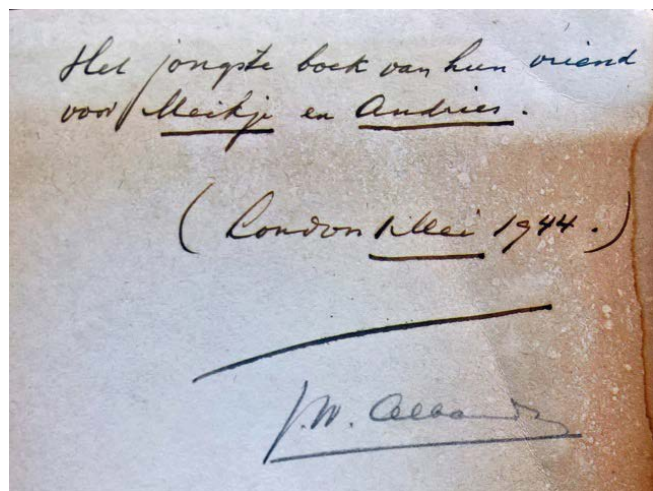
Ir. J.W. Albarda (1877-1957), minister van Waterstaat 1939-1945, lid Raad van State 1945-1952. Circa 1940.

Willem Albarda maakte zich in Londen zorgen om zijn dochter en schoonzoon in bezet Nederland. Hij had gehoord van Andries' arrestatie en wist dus ook dat Meia, die ook verzetswerk deed, er met een baby en een peuter alleen voor stond. Om hen een hart onder de riem te steken kocht hij het laatste boek van hun lievelingsauteur, *Tsjip en de Leeuwentemmer. Roman in 2 episoden*, met het idee dat hun te geven zodra de oorlog was afgelopen en ze weer verenigd waren.² Op de titelpagina stond onder de titel: 'Ingeleid door Marnix Gijsen/ 1943/

Querido New York'. Het boek was nog maar net in Londen gearriveerd, want in april 1944 in de Verenigde Staten van de pers gerold. Het was een merkwaardige uitgave, want Elsschot wist er niets van. Jan Greshoff had het initiatief tot die uitgave genomen en noch hij, noch Marnix Gijsen, beiden op dat moment werkzaam in New York, hadden Elsschot over deze uitgave ingelicht, laat staan toestemming gevraagd. Misschien wel omdat het door de oorlog onmogelijk was om in contact te komen met de auteur in Antwerpen. Daardoor bevatte de uitgave van exil-uitgeverij Querido, Inc. niet de laatste door de auteur goedgekeurde teksten van beide verhalen zoals die gezamenlijk in eerste druk in 1943 bij uitgeverij Manteau verschenen, maar eerdere versies. Dus 'Tsjip' zonder het nawoord 'Achter de schermen' en 'De Leeuwentemmer' vanwege de Duitse inval in 1940 door uitgever Van Kampen gecensureerd.³

Van dit alles wist Albarda natuurlijk niets. Hij wist waarschijnlijk ook niet dat Elsschot tot het schrijven van 'De Leeuwentemmer' was gekomen door een boek dat zijn schoonzoon Kaas hem cadeau had gedaan. Het betrof *Just so stories*, waarin Rudyard Kipling in 1902 de voorleesverhaaltjes aan zijn kinderen had gebundeld. Daarom had Elsschot 'De Leeuwentemmer' ook aan Andries Kaas opgedragen.⁴ Voordat hij het boek, waarschijnlijk per koerier, naar zijn dochter in Arnhem stuurde, schreef Albarda op de Franse-titelpagina: 'Het jongste boek van hun vriend/ voor Meikje en Andries.' (Londen 1 Mei 1944.)/ J.W. Albarda'. In de onderstreping van de datum ligt de verwijzing naar de betekenis van die dag, die voor alle socialisten en sociaaldemocraten een belangrijke was, de Dag van de Arbeid, een feestdag waarop niet alleen de succesvolle strijd voor de achturige werkdag wordt herdacht, maar ook bij het belang van de vrede wordt stilgestaan.

Drie dagen later voelde hij de behoefte Elsschot op de hoogte te brengen van het lot van zijn Nederlandse vrienden. Die uitvoerige brief, die per koerier naar Antwerpen

De opdracht aan zijn dochter en schoonzoon, die Willem Albarda op 1 mei 1944 voorin *Tsjip / De Leeuwentemmer* plaatste (collectie Vic van de Reijt).

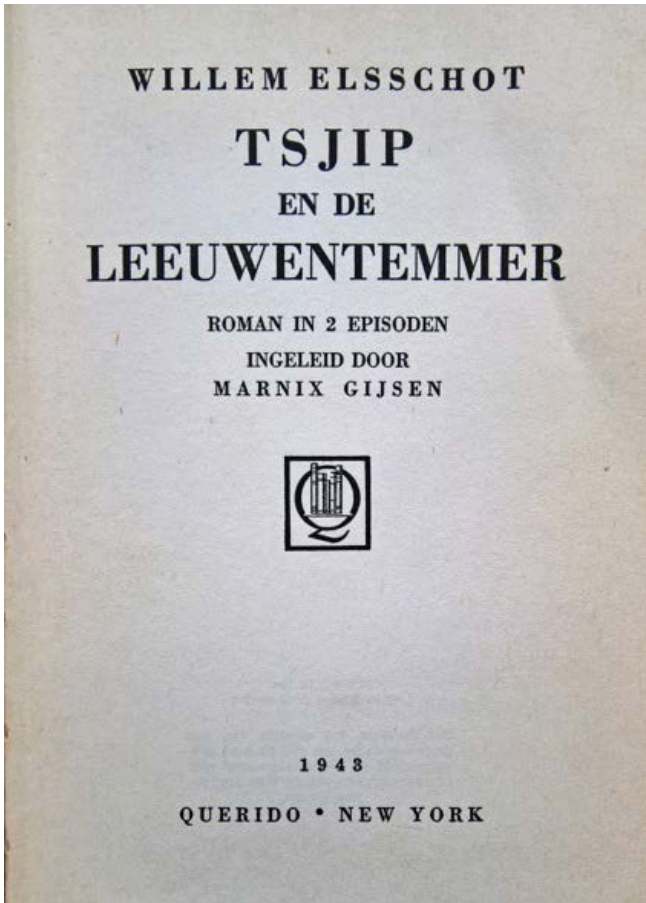
werd verstuurd, is bewaard gebleven. Hij schreef: 'Natuurlijk hebben zij het van den aanvang der bezetting af steeds moeilijk gehad. Maar, ze hebben tegenover mij nooit geklaagd, de lieve dapperen, maar altijd opgewekte berichten gezonden. Kort geleden zijn er echter berichten gekomen, die mij verontrustten. Andries, de dokter, is door de Duitschers gevangen genomen [...] Maar U weet dat Andries diabetes-lijder is. Daarom maakte ik mij zeer ongerust, of "zij" hem insuline zouden laten gebruiken, dan wel hem verkeerd voedsel zouden geven en hem bloedig zouden mishandelen. De berichten zeggen echter, dat hij alles heeft wat hij behoeft en zeer opgewekt is. Beiden zijn erg stralend moedig. Is het ijdelheid als ik trotsch op hen ben? [...] Het is geen vaderlijke eigenliefde, die mij beweegt U deze dingen te schrijven: ik weet, dat U belang in hen stelt en ik zou niets aangenaamer vinden dan wanneer ik hun omtrent U kon berichten. Mocht ik, na den oorlog, eens met mijn kinderen U ontmoeten, dat zou een groot feest zijn.'

Jammer genoeg is een antwoord van Elsschot niet bekend.

Het boek dat Albarda hun zond – hij hoopte toen nog dat Kaas vrijgelaten zou worden maar wist niet dat hij al op transport was gesteld naar Westerbork – had hij zelf eerst gelezen, want hier en daar zijn nog leessporen van hem te zien, potloodstreepjes in de kantlijn, een enkele verbetering van een drukfout. En aan het eind, in het zevende hoofdstuk van 'De Leeuwentemmer', plaatst hij in de marge een spontane reactie. De verteller hoort daar van zijn kleinzoon, Tsjip, de leeuwentemmer, dat die het Poolse gebed dat hij van zijn Poolse grootmoeder heeft geleerd, niet meer zal opzeggen als hij weer in Polen is. Niet omdat hij het slot niet meer weet maar omdat hij het gewoon niet meer wil. 'Hij vindt dus beter koppigheid voor te wenden dan in deze godsdienstige proef te kort te schieten. Beter een standje dan een verwijt dat, over zijn nietig persoontje heen, de heele bemanning van ons karveel treffen zou. Als die jongen geen minister wordt dan begrijp ik er niets van.' De minister in Londen schreef hier met potlood in de marge: "t is niet te hopen voor hem!"

In de inleiding van Marnix Gijsen heeft Albarda vijf keer een overbodige naamvals-n weggestreept. Maar hij zette ook streepjes bij regels die hem bevielen. Zo deed hij dat bij de zin 'Onder de moderne Vlaamsche romanschrijvers is Willem Elsschot (Alfons de Ridder, 1882) een bevrijder.' Of bij deze zinsnede: 'het essentiele voorwerp van den literairen arbeid: de gedragingen van den mensch en de verontschuldgingen die de mensch voor die gedragingen kan aanbrenge[n]'. Ook voor de volgende passage zette hij een streep in de marge, alsof hij de ontvangers van het geschenk er op attent wilde maken, juist in de bange tijd van oorlog en gevangenschap: 'hij zegt

ons dat het leven om den duivel niet gemakkelijk is, dat het ook volstrekt niet vermakelijk is maar dat het groteske van de meeste onzer handelingen ons in staat stelt het geheel te dragen en te dulden'. Ook als inleider Marnix Gijsen wijst op de te weinig onderkende 'meewarigheid' waarmee Elsschot de 'slimmeriken, berekenaars en larven' beziet, belooft Albarda dat met een goedkeurende streep. 'Hij gekscheert en spot, maar zijn oogen staan ongemerkt vol tranen,' schrijft Gijsen en dankzij het streepje hierbij weten we dat Albarda het hier volmondig mee eens was. Een acclamatie in een potloodstreep.

Titelpagina van de New Yorkse uitgave van *Tsjip / De Leeuwentemmer* (collectie Vic van de Reijt).

Soms onthult het openslaan van een oud boek nog een aardige verrassing. Achterin zit een krantenknipsel uit 1955, blijkbaar door Meia of Andries uitgeknipt. De auteur van dat artikel is Flora Meyer⁵ en ze beschrijft een *Dwaallicht*-wandeling, zoals Elsschot die wel vaker liep met gasten.⁶ Dat artikel in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* moet het echtpaar Kaas herinnerd hebben aan hún wandeling met Elsschot door Antwerpen in 1937, toen hij hun alle plaatsen aanwees die in *Tsjip* voorkomen. Van dat bezoek herinnerde Meia zich later (ze schrijft over haarzelf in de derde persoon): 'Ze maakten kennis met Elsschot, die ze samen herhaaldelijk bezochten, en ze kenden elke regel die hij had geschreven. Ze dronken met hem in zijn huis een glas Bourgogne en

maakten kennis met Tsjip. Ze bezochten de plaatsen die zij in Tsjip hadden gevonden en zagen er zonnebloemen "als wagenwielen zo groot".'

Haar herinnering komt overeen met wat haar man in januari 1937 aan de schrijver van *Tsjip* schreef: 'Willem Elsschot, uw naam wordt bij ons thuis veel genoemd. Ik lees vaak uw verzen voor aan mijn vrouw en aan een enkele goede vriend – Wij drinken graag en veel van uw heldere water.'

Elsschot begon zijn brieven aan Andries en Meia Kaas steeds met 'Waarde Vriend' of 'Waarde Vrienden'. Dat Willem Albarda in zijn opdracht Elsschot dus als 'hun vriend' betitelde was dus een daad die door de praktijk meer dan gerechtvaardigd werd.

Noten

- 1 Zie meer uitgebreid over hen en hun vriendschap met Elsschot: Hein Aalders, 'Wat mag er toch van die Kaas terecht gekomen zijn?' *De briefwisseling tussen Andries Kaas en Willem Elsschot*. WEG, Antwerpen 2013 [WEG Cahier 13].
- 2 Het boek opsturen was uitgesloten want een adres ontbrak omdat Andries gevangen zat en Meia en haar kinderen uit hun huis verdreven waren en geen vaste nieuwe verblijfplaats hadden.
- 3 Van Kampen schrapte het woord 'Duitsche' in de zinsnede 'de verhongerde wolf is uit het Duitsche woud gebroken' en op een andere plek het woord 'mof'. Marco Entrop beschrijft in 'De nieuwe geest uit het Oosten. Een politiek-literair misverstand' in *De Parelduiker* 2001/4-5 (p. 114-125) uitvoerig hoe de exil-uitgave in New York tot stand kwam en welke reacties die teweeg bracht.
- 4 Die opdracht aan Kaas verdween weer in latere herdrukken.
- 5 Tussen 1948 en 1958 wisselden de Amsterdamse lerares Nederlands en journaliste Flora Meijer en Elsschot enkele brieven (zie Willem Elsschot, *Brieven*). In een volgend nummer van *Achter de Schermen* meer over deze intrigerende persoon.
- 6 'Wandeling met Elsschot', in: *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 9 april 1955, Wekelijks bijvoegsel. Ook in *Achter de schermen*, jrg. 14, nr. 1 (2 januari 2012).

Hein Aalders is hoofdredacteur van het literaire tijdschrift *De Parelduiker*. Hij promoveerde op de poëzieopvattingen van Slauerhoff. Voor de reeks *Privé-Domein* van De Arbeiderspers bezorgde hij vorig jaar een ruime keuze uit de brieven van Heere Heeresma (*Bleib gesund!*) en dit najaar van J. Slauerhoff (*Een varend eiland*).

‘Mijn kennis van Elsschot past op een postzegel’

*In memoriam Ferdinand Langen
(29 juli 1918 – 20 juli 2016)*

Martine Cuyt

Een week voor zijn 98ste verjaardag overleed de Nederlandse schrijver en reclameman Ferdinand Langen. ‘De oudste levende Nederlandse schrijver is dood’, schreven een paar kranten. In 2002-2003 mocht ik hem vragen stellen over zijn interview uit 1952 met de Vlaamse schrijver en reclameman Willem Elsschot/Alfons De Ridder. Ik kreeg van de laconieke Nederlander een paar heerlijk verhalende, lenige brieven in rode letter.

Beweren dat Alfons De Ridder Ferdinand Langen heeft overtuigd om in de reclame te gaan zou een even grote onwaarheid zijn als dat Elsschot hem heeft overtuigd om te gaan schrijven. Maar de parallellen zijn er en het feit dat hij op 6 februari 1952 Elsschot opzocht in Antwerpen voor een volledige pagina in de *Haagse Post* maakte dat ik hem de vraag stelde.

‘Nee, ik ben niet onder de invloed van Elsschot in de reclame-marketingwereld verzeild geraakt. Ik was altijd al nieuwsgierig waarom de mensen het ene product kochten en het andere niet. Wat daarachter de drijfveren waren. Mijn voornaamste werk in die wereld was dan ook het bedenken en uitwerken van marketing-concepten.’

Hij had me al gewaarschuwd het belang van zijn interview met Elsschot in de *Haagse Post* niet te overschatten. Hij noemde het ‘niet meer dan een vlug tussendoortje’ en tikte tussen haakjes dat de kleur van het rode tijpsel minder te maken had met zijn passie voor Elsschot dan met het feit dat er op zijn oude schrijfmachine geen andere kleur lint meer zat. Toen het rood was uitgeput stuurde hij briefjes in minder scherp koningsblauw: de doorslag.

Op het moment van het interview met Elsschot had Langen (die oorspronkelijk Egbertus Pannekoek heette) het te druk met eigen literaire bezigheden en met zijn gezin.

Gezin: hij was enkele weken tevoren vader geworden van ‘een welgeschapen zoon met slechts één mankement: hij wilde niet of nauwelijks drinken. En omdat de zorg voor dit kindeken ook voor een groot deel bij mij lag, had ik het er maar druk mee.’

Literair: rond uitgeverij De Bezige Bij had zich een groep jonge schrijvers geschaard. Behalve Langen waren dat onder anderen Harry Mulisch, Remco Campert,

Gerard Reve, Jan G. Elburg. Langen had eerder al met de dichter Koos Schuur *Het Woord* opgericht, het tijdschrift voor de Nieuwe Nederlandse Literatuur, dat in het voetspoor van *De Nieuwe Gids* en *Forum* leidinggevend wilde zijn en een nieuwe stroming wilde introduceren.

Langen stond op 6 februari 1952 in de Scheldestad als een exponent van de nieuwe literaire stroming: ‘De tijden van *Forum*, *Groot Nederland* (wat een naam), *Ter Braak*, *Du Perron*, *Greshoff* lagen ver achter ons.’, maar niet zonder bewondering voor Elsschot, wiens werk Ferdinand al had gelezen toen hij nog Egbert heette, op de middelbare school. De Nederlandse orthodox-protestanten waren niet dol op Elsschot en aangezien de jonge lezer op zo’n school zat, kon hij de auteur niet op zijn examenlijstje van gelezen boeken zetten.

‘Elsschot is eigenlijk naar mijn bescheiden mening bij geen enkele literaire stroming onder te brengen.’

Langen knipte en plakte een postzegel van Elsschot door Carlo Perretti met stempel van het Willem Elsschot Festival d.d. 27-5-2001 op een wit vel en schreef ernaast in zwart: ‘Mijn kennis van Elsschot zou bij wijze van spreken op een postzegel kunnen’.

Een typische Langen: ‘Mijn kennis van Elsschot zou bij wijze van spreken op een postzegel kunnen.’

Het Woord

Ik had Ferdinand Langen na *Man van woorden*, mijn caleidoscopisch boek over Elsschot, opnieuw moeten raadplegen en vragen of ik hem een keer mocht opzoeken voor een gesprek over pakweg *Het Woord*. Over zijn

debuut 'De leerling leert' in *Opwaartsche wegen*, over zijn ironiserende stijl, over de switch halverwege de jaren 50 van literatuur naar reclame, over zijn collega's bij De Bij. Over Claus, bijvoorbeeld.

Net als bij Langen, toen Elsschot hem inviteerde om in de stad nog wat te gaan drinken, ontbrak het me aan tijd. En net zoals bij hem volgt spijt.

Toen ik het bericht van het overlijden van Langen las in *de Volkskrant*, en vervolgens als telexbericht met een mij zeer bekende foto in *De Morgen*, groeide de spijt nog meer. Nu waren mijn kansen geheel verkeken, of verstreken, om Elsschot te citeren.

Ik had diezelfde foto van Langen gekregen en nog een andere ook. Ik had hem om een portret verzocht van rond 1952. Langen stuurde er één van drie of vier jaar eerder en één van drie of vier jaar later. Op de eerste foto was hij nog literair bezig. Op de tweede foto zat hij al in de veel beter betalende reclamewereld.

Ferdinand Langen als literator.

Anno 2016 vraag ik me af of Langen me heeft willen testen met een anekdote over Claus. Ik ben er toen niet op ingegaan. Vandaag besef ik dat er indirect een knip-oog naar Elsschot in zat. De Clausstudie, bij monde van professor Georges Wildemeersch, is in ieder geval blij met Langens anekdote. In de volgende editie van *Laat nooit deze brief aan iemand lezen*, de briefwisseling tussen Hugo Claus en Simon Vinkenoog 1951-1956, komt minstens één nieuwe, verhelderende noot.

Ferdinand Langen als reclameschrijver.

Waar het in godsnaam over gaat? Langen schreef me hoe hij op een gegeven moment Claus weer eens had getroffen bij Simon Vinkenoog in Parijs en dat die (Claus) hem een novelle had meegegeven voor *De Gids*, waar Langen inmiddels redactielid was. Dat hij daar erg blij mee was geweest, want hij wou jonge stemmen in het tijdschrift, maar dat het verhaal nooit was verschenen vanwege de verkrachting erin, waarbij het meisje tijdens de misdaad uitriep: 'Jezus! Maria.'

De redactie van *De Gids* had geen bezwaar gemaakt, op één lid na, dat de publicatie verhinderde: de rooms-katholieke Anton van Duinkerken. 'Die vond de uitroep "Jezus! Maria!" onder die omstandigheden in strijd met de katholieke zede en moraal. Mijn tegenwerping dat *De Gids* van oudsher een liberaal blad was (nog opgericht door Potgieter) en zeker geen rooms geschrift, bracht een splitsing in de redactie te weeg.', schreef Langen me in 2002.

Ik vond het een significante anekdote, vermoedde dat die de beoogde Clausbiografen bekend was en spitte verder naar Elsschottiana.

Volgens Clausexpert en -biograaf Georges Wilde-meersch, tevens bezorger van de correspondentie Claus-Vinkenoog, kan het alleen maar gaan over Claus' sterk autobiografische verhaal 'In de rue Monsieur le Prince' (1952) uit *De zwarte keizer* (1958). Al verwijst niet de verkrachte naar de godsdienst, maar de verkrachter, en luiden de termen niet 'Jezus/Maria', maar 'God en God'.

Nog relevant: voor de verkrachtingsscène wordt een laken met bloedvlekken getoond en wijst de ik-persoon het Amerikaanse meisje Jerry er op dat er ook rode (wijn)vlekken op haar hemd zitten, waarop zij giechelt: 'Jesus, isn't it funny?'

Uit *Laat nooit deze brief aan iemand lezen* leer je dat Claus het desbetreffende verhaal, met Vinkenoog als het personage Rudi, niet heeft willen publiceren omdat hij had gezien dat Vinkenoog het 'niet prettig' had gevonden dat hij in de eerste versie van het verhaal figureerde onder zijn echte voornaam, Simon dus.

Vinkenoog schrijft zijn vriend dat hij in de veronderstelling was dat niet Claus de publicatie had verhinderd, maar de redactie van een Nederlands tijdschrift: 'Ik dacht trouwens dat het door een nederlands blad geweigerd was'.

Vinkenoog had gelijk. Het was geweigerd door *De Gids*. Bedankt, Ferdinand.

En dan te weten dat Langen onmiddellijk na zijn 'anekdote' liet volgen: 'Maar waar ben ik nu toch in godsnaam mee bezig. Met het schrijven van literatuurgeschiedenis. En dat is stomvervelend. Dat kan ik u heus toch niet aandoen.' Ik had hem in vetjes moeten terugschrijven dat ik dat allesbehalve stomvervelend vond en dat hij me dat best mocht aandoen.

Het huwelijk

En hoezo is bovenstaande anekdote dan een knipoog naar Elsschot?

'In de rue Monsieur le Prince' schrijft Claus: 'Ik vroeg mij af wat ik nog langer in dit hok deed. Wat was er anders te doen? Vluchten. Lopen. Naar een ander lief, naar een ander land.' Een behoorlijk expliciete verwijzing naar Elsschots overbekende gedicht 'Het huwelijk' en de verzen: 'en rennen door het vuur en door het water plassen tot bij een ander lief in enig ander land.'

Geen idee of de slotanekdote die Langen me vertelde over zijn bezoek aan Antwerpen – in één dag op en neer van en naar Amsterdam – waar is of gewoon één van de prachtige trucs die een schrijver tot zijn beschikking heeft. Langen wilde voor zijn (pasegeboren) zontje een cadeautje meenemen uit de Scheldestad. Na lang twijfelen nam hij mee naar Nederland... een groot stuk... kaas.

Elsschot zat duidelijk nog in zijn onderbewuste.

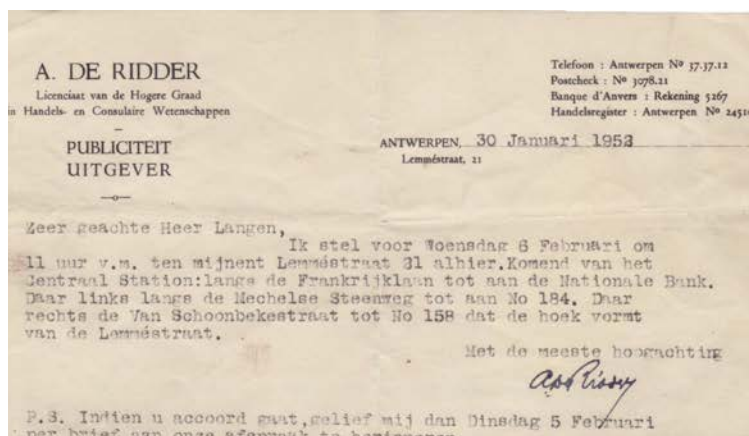
In zijn brieven toonde Langen zich een spitsvondig verteller en een meester van tongue-in-cheek. Ik vermoed dat ik hem heb geschreven hoe geweldig ik zijn brieven vond, maar niet zijn boeken. Daar was ik in volle Elsschottijden niet aan toegekomen. Ook daar heb ik spijt van: dat ik zijn tussen 1944 en 1963 novellen met surrealistische en ironische inslag toen niet heb kunnen lezen.

Erratum

In 2003 kreeg ik nog een doorslagbriefje van Langen met als titel ERRATUM, gedateerd 20-05-'03. Dat zijn geheugen hem danig in de steek had gelaten toen hij me had geschreven dat Elsschot niet had gereageerd toen hij die had verzocht hem te mogen interviewen. Dat Elsschot wel had teruggeschreven, 'en Hoe!'

Met een nauwkeurige aanwijzing hoe hij het huis in de Lemméstraat kon bereiken. 'Een perfecte touristische wegwijzer. Het bewijs gaat hierbij.'

Ferdinand Langen stuurde de originele brief van Elsschot gewoon mee.

Brief van A. De Ridder aan Ferdinand Langen. Met nauwkeurige aanwijzing hoe zijn huis te bereiken.

Langens correctie is niet meer in *Man van woorden* geraakt, dat wil zeggen: alleen bij monde van de teruggevonden brief van De Ridder, niet in Langens eigen woorden.

Ik bewaar de brief met hoofd A. DE RIDDER, Licentiaat van de Hogere Graad in Handels- en Consulaire Wetenschappen – PUBLICITEIT UITGEVER samen met de twee foto's van Langen en alle rode letter- en doorslagbrieven in mijn zuurvrije doos voor literaire relikwieën.

'Als u met uw tweede boek begint, koop ik een splinternieuwe tekstverwerker. Wat denkt u daarvan?', stuurde hij me. Had ik hem maar aangeschreven in het tweede decennium van de 21ste eeuw. Die tekstverwerker is er nooit gekomen.

Volgens zijn vrouw Paula Eisenloeffel (90) is hij wel nog overgeschakeld naar een elektrische typemachine.

Ik twijfel er niet aan hoe dit in memoriam te eindigen. Exact zoals Langen zijn brief aan mij d.d. 12 augustus 2002 eindigde:

'Laat ik het doen met een versje van een vriend van Elsschot, met name Jan Greshoff:

"Aan alles komt een eind
hetgeen ook goed geregeld is
de notaris heeft het testament
en Jezus de vergiffenis."
En zo is het goed.'

Werd de brief verkeerd bezorgd?

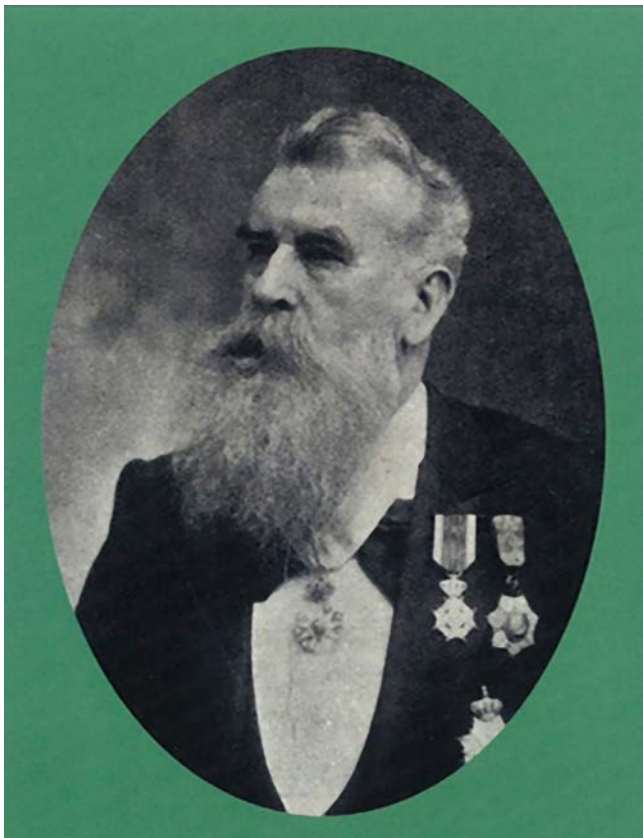
Sjoerd Boomsma

Willem Elsschot – pseudoniem van Alfons de Ridder – schreef in 1934 het gedicht 'Brief' dat gebaseerd is op zijn ervaringen bij de werf Gusto, Firma A.F. Smulders te Schiedam waar Elsschot van eind 1907 tot in 1911 gewerkt heeft als hoofd-correspondent. Het is een fel gedicht over 'een niet met name genoemde persoon'. De laatste regel van het gedicht geeft aan met De Beurs en Delftse Poort dat we het in Rotterdam moeten situeren. Nu weten Elsschotkenners allemaal dat het gaat over de voormalig directeur A.F. Smulders van de werf Gusto. Maar is dat zo? Er zijn genoeg gegevens die tot twijfel leiden. In ieder geval zal in dit artikel blijken dat er ten aanzien van de relatie tussen A.F. Smulders en Elsschot de nodige fouten zijn gemaakt.

De twijfel slaat toe

In het afgelopen jaar heb ik een aantal lezingen over Elsschot mogen geven en in die lezing – die zich toespitste

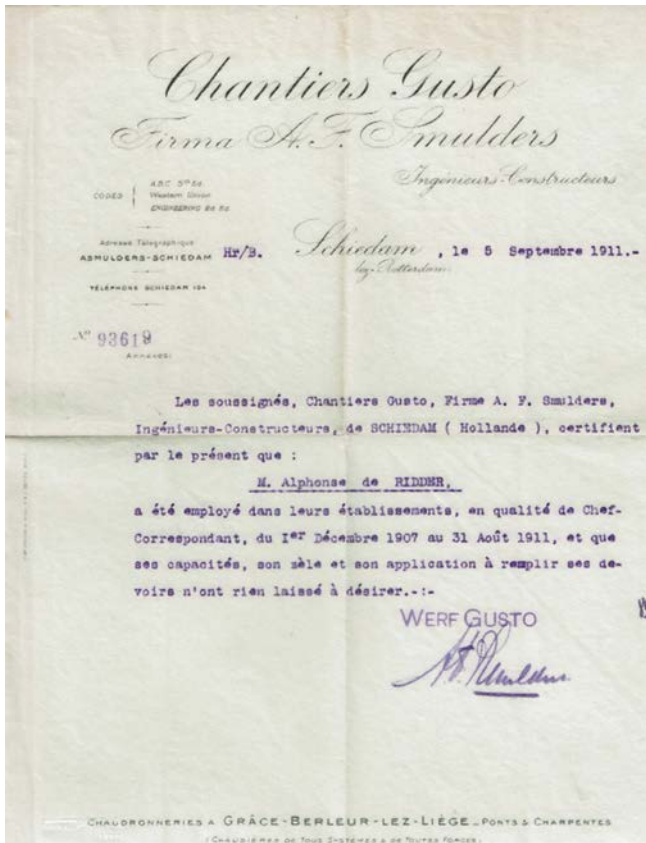
op de Parijse en Rotterdamse levensjaren van de schrijver – presenteerde ik ook het gedicht 'Brief' met daarnaast geprojecteerd een foto van de oude heer A.F. Smulders. Deze man, met een lange grijze baard, ziet er tamelijk woest en vervaarlijk uit. Geen man om gezellig een pintje mee te gaan drinken. Toen ik mijn lezing voor een Rotterdams gezelschap moest houden wilde ik nog wat aanvullende informatie over de Rotterdamse jaren verzamelen. Zo raadpleegde ik de website van de firma Gusto waar veel historische gegevens zijn opgenomen over de werf en de familie Smulders. Tot mijn verbazing las ik dat de heer A.F. (ook bekend als Guust of Gus) Smulders zich al voor 1905 terugtrok uit de dagelijkse leiding die hij overdroeg aan zijn beide zonen Henri en Frans. De heer Smulders had last van reuma en verbleef veelvuldig langere periodes in zijn buitenhuis bij Nijmegen en zijn villa Augusta te Nice. Op 29 april 1908 is de heer Smulders te Nice overleden en wat later begraven in Nijmegen. Het graf van A.F. Smulders en zijn echtgenote is nu een rijksmonument.

A.F. Smulders (1838-1908). Utrechts Archief

Henri Smulders (1863-1933) geschilderd door Therese van Duyl-Schwartz in 1917

De Ridder heeft tijdens zijn dienstjaren de oude heer Smulders dus niet als baas/patroon gehad en hem niet of wellicht een of enkele keren gezien. Waarom schreef Elsschot dan dit gedicht over A.F. Smulders?

Het gedicht begint met de regel “Lamme smeerlap met je baard”, en ja de heer A.F. Smulders had een vervaarlijk uitzijnde baard, maar zijn zoon Henri had ook een baard en zoon Henri heeft De Ridder meerdere keren gezien en gesproken want Henri was zijn baas. Het is dan ook waarschijnlijk dat De Ridder bij Henri op het matje werd geroepen omdat hij op het werk rookte en dat was streng verboden. Ook in *Kaas* schrijft Elsschot over meneer Henri. “Binnen is het privé-kantoor van mijnheer Henri, waar niemand anders komt dan Hamer en de hoofdingenieur. Als een gewone bediende er ontboden wordt, dan komt hij terug met een rooden kop. Na een bezoek of drie wordt je gewoonlijk ontslagen”. (p. 53) En het verhaal gaat dat De Ridder inderdaad ontslagen is, of in ieder geval met de nodige trammelant afscheid heeft moeten nemen van de werf Gusto. Warme gevoelens zal Elsschot niet hebben gehad voor meneer Henri.

Elsschot schreef het gedicht ‘Brief’ in 1934. Hij was toen al 23 jaar weg bij Gusto. Waarom zo veel jaren later een gedicht over zijn baas? De felheid van het gedicht – sommigen noemen het dan ook een scheldgedicht – geeft aan dat het Elsschot nog steeds behoorlijk bezighield en dat zijn verontwaardiging nog zo sterk was alsof hij het gisteren had meegemaakt. Was dat verontwaardiging over zijn ontslag, of was dat veront-

waardiging over het gedrag van de man met de baard? Over ontslag wordt in het gedicht wel gesproken, maar dan gaat het over Stein die ontslagen werd, en Elsschot heeft nergens het pseudoniem Stein voor zichzelf gebruikt. Het gedicht is dus een aanklacht tegen het gedrag van Smulders; maar welke, de oude heer A.F. of zijn zoon Henri?

Henri Smulders overleed op 9 november 1933 en vlak daarna (december of begin januari) schreef Elsschot het gedicht. Het is zeer waarschijnlijk dat Elsschot heeft gehoord of gelezen over het overlijden van Henri. Dat zal zijn herinneringen aan de werf Gusto zeker naar boven hebben gehaald. Maar ook al is de aanleiding voor het gedicht de dood van Henri Smulders, dan geeft dat niet de zekerheid dat het gedicht ook over hem gaat. Trouwens Elsschot schreef in 1933 zijn boek *Kaas* en dat is voor een gedeelte gebaseerd op zijn ervaringen bij de werf Gusto; dus dat is ook een goede reden om te veronderstellen dat zijn herinneringen aan de heren Smulders weer in alle felheid naar voren zijn gekomen. Maar zoals gezegd komt in *Kaas* alleen de persoon Henri Smulders naar voren.

Vic van de Reijt schrijft in de biografie van Elsschot: “De Ridders getuigschrift van Werf Gusto is in twee versies overgeleverd, een in het Frans en een in het Engels, beide ondertekend door A.F. Smulders. Omgekeerd leverde De Ridder ook een getuigschrift aan Smulders af, maar die was toen al lang overleden. In 1934 herdacht Willem Elsschot hem met het gedicht ‘Brief’. (p. 74)

En hier komt iets zeer merkwaardigs naar voren. Die getuigschriften zijn zeer bekend en werden ook in menig artikel of boek afgedrukt. En inderdaad staat daar de handtekening van A.F. Smulders onder. De getuigschriften werden beide op 5 september 1911 opgemaakt. Maar de heer A.F. Smulders was al in 1908 overleden. Hoe komt zijn handtekening onder die getuigschriften? Daar is maar één verklaring voor, aangedragen door mijn echtgenote. De ondertekening WERF GUSTO met de handtekening moet een stempel zijn. Peter de Bruijn onderschrijft in een aan mij verstuurd mail de veronderstelling dat het hier om een firmastempel gaat.

Op de kopieën die in boeken en tijdschriften zijn verschenen is dat niet helemaal duidelijk of de handtekening een stempel is. WERF GUSTO is zeker een stempel, maar of de handtekening van Smulders dat ook is kan zeker op het originele exemplaar van het getuigschrift definitief worden vastgesteld. En zowaar, Cyriel Van Tilborgh is het origineel gaan bekijken en hij schrijft mij: “Ik ben gaan kijken naar de originele brief van Gusto en de omslag, want die is ook bewaard. Ik ben er echt van overtuigd dat de handtekening van Smulders een stempel is. Wordt mede afgeleid door het feit dat de omslag met

een andere kleur inkt is geschreven.”

Het blijft echter merkwaardig dat de werf Gusto in 1911 een stempel gebruikt van A.F. Smulders die al drie jaar daarvoor is overleden.

De relatie Smulders en Elsschot

In de biografie door Jan van Hattem – *Willem Elsschot. Mythes bij het leven* – staan diverse fouten dan wel twijfelachtige uitspraken betreffende de relatie De Ridder en A.F. Smulders.

- Zijn [Elsschot] gewoonte om met het werkvolk mee de masten in te klimmen werd door zijn baas bij Werf Gusto, A.F. Smulders, niet langer getolereerd. (p. 8)
- Door zijn werk [in Parijs bij de Bustos] had Fons de werfeigenaar A.F. Smulders leren kennen, die hem geïmponeerd door zijn talenkennis en de contacten met Bustos een baan als chef-correspondent op de werf Gusto in Schiedam aanbood. (p. 70)
Dat De Ridder A.F. Smulders ontmoet heeft zou kunnen, al trok de heer A.F. Smulders zich al eind negentiende eeuw terug uit de dagelijkse leiding – dus nog voor de Parijse periode van De Ridder – en zijn beide zoons Henri en Frans waren directeur. Het is ook Henri die De Ridder heeft aangenomen en eveneens de brief naar Parijs schreef waarin hij De Ridder vroeg om te solliciteren.
- In het personenregister komt ook A.F. Smulders voor met achter zijn naam 1838-1914.
Zoals hierboven vermeld is Smulders al in 1908 overleden. Toen ik Peter de Bruijn benaderde over mijn ontdekking wilde hij dat eerst niet geloven en stelde “volgens mij is A.F. Smulders in 1914 overleden”.

Hoe komt die datum van 1914 naar voren? Wie heeft die fout gemaakt? Er is nog een bron waarin deze verkeerde datum wordt vermeld. Het betreft de doctoraal scriptie van Bert Smit uit 1987 die mij zeer bereidwillig door Peter de Bruijn werd toegestuurd. Smit meldt: “Met de grootvader van Henri, de in 1914 te Nice overleden A.F. Smulders, moest Elsschot nog afrekenen.” (p. 45). Ligt hier de bron van de foute datum? Wellicht weet Vic van de Reijt meer want Bert Smit heeft dankbaar gebruik gemaakt van de adviezen van Van de Reijt.

De scriptie brengt nog een aantal interessante gegevens naar voren. Smit heeft namelijk o.a. gesproken met Henri Smulders, de zoon van Frans – dus daarom staat er in het bovenvermelde citaat dat A.F. de grootvader was van Henri – en enkele kinderen van medewerkers die begin 20ste eeuw bij de werf Gusto werkten.

Enkele citaten uit deze scriptie:

- “Zoon Walter kon zich de namen Hamer en Henri nog wel herinneren.” (p. 39) Of Walter de naam van Guust Smulders kende is helaas niet vermeld.
- “Gus Smulders voerde als een typisch negentiende-eeuwse patriarch het bewind over de ongeveer 900 personeelsleden; “...een soort kruising tussen Daniel Fogerty en James Onedin. Hij paarde groot technisch inzicht aan niets of niemand ontziende zakelijkheid. Smulders ging over lijken als hij zijn machines maar kon bouwen”. Smit citeert hier de zoon van een oud-medewerker van Gusto. Deze zoon – op het moment van interviewen 74 jaar – hoorde ook het verhaal over Stein van zijn vader; “Die Stein was werkmee-ster van de machinebouw. Een razend knappe man was dat. Op een keer toen hij een nieuwe machine had gebouwd kwam de oude Smulders in de fabriek en vroeg hem het ding te laten draaien. Het antwoord van Stein: “Dan had je gisteren moeten komen, toen liep ’t ie”. Zo was Stein. Je begrijpt dat hij meteen kon inpakken”. Nu nog wordt er met eerbied, maar vooral ontzag over Gus gesproken: “Als je dit heiligdom [de directiekamer] mocht betreden voelde je wel de geest om je heen wat Guus geweest moest zijn”. (p. 44-45)

Schilderij van A.F. Smulders

Gasten bij de opening van de werf Gusto in 1905. Midden A.F. met naast hem zijn zoons Frans (links op de foto) en Henri (rechts op de foto). Naast Henri staat ir. Dresselhuijs.

Dat Stein er gewerkt heeft lijkt dus wel zeker, maar is het wel zeker of ‘de oude Smulders’ daadwerkelijk Guust was? In de volgende zin wordt dat namelijk weer ontkracht omdat er gesproken wordt over ‘de geest van Guus’. Dat die indruk ontstond is begrijpelijk want er hing een manshoog portret van A.F. Smulders in de directiekamer.

De handtekening onder het getuigschrift en de verkeerde sterfdatum van A.F. Smulders hebben velen op het verkeerde been gezet. Niet alleen Jan van Hattem, maar in vele publicaties wordt geschreven dat A.F. Smulders de patroon/directeur was van De Ridder. Is deze fout nog te lijmen?

Elsschot over Smulders

Elsschot heeft zowel in *Kaas* als in *Het Been* de General Marine and Shipbuilding Company – en dat is dus de werf Gusto – ten tonele gevoerd. Hiervoor is al aandacht gegeven aan *Kaas* waarin directeur Henri tot tweemaal met naam en al wordt genoemd.

Het Been begint met een bezoek aan The General Marine and Shipbuilding Company en vormt daarmee een aansluiting op *Kaas*. Als Boorman zich aanmeldt bij de poort ziet hij Laarmans: “Jawel, antwoordde hij op mijn zwijgend vragen. Ik speel hier correspondent... wie moet je? Meneer Henry? Goed zo. Tot straks Vader.” (p. 179) en even verder op. “Heb je aan onze luizige mijnheer Henry wat kunnen verpassen, beste kerel.” En dat woord luizig komt ook voor in het gedicht ‘Brief’. Toevallig?

Elsschot schrijft in *Kaas* en *Het Been* dus wel over Henri en niet over Guust. Heeft Elsschot Guust wel gekend? In het boek *Nederlandse Ondernemers 1850-1950* Deel IV is een hoofdstuk over de familie Smulders opgenomen; geschreven door de heer W.H.P.M. van Hooff. Deze schrijft: “Twee van Guusts zonen, Henri en Frans nemen eind negentiende eeuw (dus al ver voor 1905) de dagelijkse leiding op zich. In 1900 wordt dit formeel vastgelegd, waarbij nog een vierde anonieme persoon is betrokken. Onder beheer van Henri en Frans vindt in 1904 en 05 de verplaatsing van de hoofdzetel van het bedrijf naar Schiedam plaats, waar een geheel nieuw bedrijf tot stand komt.” Gezien deze feiten, de ziekte van Guust en zijn lange verblijven in zijn buitenhuizen in Nijmegen en Nice zal Guust toch maar weinig in Schiedam op de werf zijn geweest. Ja, bij de feestelijke opening van de werf in 1905 was hij erbij (zie foto), maar actieve betrokkenheid bij de leiding en zodoende ook contacten met Elsschot lijken zeer onwaarschijnlijk.

Nu had Elsschot ook voor zijn actieve diensttijd bij Gusto contact met de werf. Via het bureau van de Bustos zijn er schepen voor Argentinië besteld bij de werf. De Bustos in gezelschap van De Ridder die als tolk kon optreden, is zeker op bezoek geweest om de voortgang te controleren. Of bij deze bezoeken – die in de periode van september 1906 tot december 1907 moeten hebben plaatsgevonden – de heer A.F. Smulders aanwezig was lijkt ook weer onwaarschijnlijk, omdat hij al eerder zich had teruggetrokken uit de dagelijkse leiding en langere periodes in zijn buitenhuizen verbleef.

Waarom is dan de gedachte bij allen opgekomen dat het

gedicht over Guust gaat? Heeft Elsschot dat zelf verteld? In zijn brieven aan Greshoff, die hij vooraf inzage gaf in het gedicht ‘Brief’, wordt daarover niets gezegd. Ook in andere publicaties ben ik geen uitspraken van Elsschot tegengekomen die hierover meer duidelijkheid geven. Du Perron die het conceptgedicht ook onder ogen krijgt vindt het gedicht over de ‘naamloze baarddrager’ maar niks. Hij vindt het meer een gedicht à la Speenhoff.

Laten we nog even de heren Guust en Henri beschouwen. Als bron neem ik weer het Ondernemershandboek van Van Hooff.

Guust Smulders heeft het bedrijf opgericht en groot gemaakt. Via Den Bosch, Utrecht en Slikkerveer is het bedrijf uiteindelijk in Schiedam terechtgekomen. Guust was een zeer opvallende, karakteristieke man. Van Hooff schrijft: “Over de sociale betrokkenheid [van Guust] is niets bekend, maar men mag vermoeden dat zijn zonen en broers hun anti-vakbondshouding niet van een vreemde hebben. Smulders lijkt het type van een patriarchaal werkgever dat als een goede huisvader zijn gezin bestiert naar eigen goeddenken en waarbij de kinderen – lees werklieden – respect en dankbaarheid verschuldigd zijn.” En even verder: “Het is onduidelijk in hoeverre de relatief beperkte sociale voorzieningen van invloed zijn op het beeld van Guust Smulders”.

Van Hooff vermeldt daarna wel de kritische werknemer Elsschot en zijn gedicht ‘Brief’, maar vermeldt daarbij ook

dat Elsschot Guust nooit meegemaakt heeft als werkgever. (p. 371)

Over de zonen van Guust zegt Van Hooff: “Als werkgevers krijgen de broers met de opkomende vakbonden te maken, een confrontatie die zij als ouderwetse patriarchen oplossen: wie niet voor mij is..... In 1909 ontslaat directeur Smulders de secretaris en voorzitter van de plaatselijke sociaaldemocratische metaalbewerkersbond.”

Zowel voor Guust als voor de zonen is het patriarchale gedrag kenmerkend, waarbij zij weinig mededogen hebben met hun personeel.

Welke Smulders wordt herdacht in ‘Brief’?

De vraag over welke Smulders het gedicht gaat moet nog beantwoord worden. Dat Elsschot uit eigen ervaringen de heer A.F. Smulders ‘vereerd’ met dit gedicht is zeer onwaarschijnlijk. Zeker zullen er in zijn tijd bij Gusto vele verhalen over Guust – toch de oprichter van het bedrijf en een zeer karakteristiek persoon – zijn opgehaald door medewerkers. Daar staat tegenover dat de contacten die De Ridder met Henri heeft gehad niet positief zijn geweest. Het incident met het roken en de trammelant bij het vertrek van De Ridder bij de werf dan wel zijn ontslag zijn voorbeelden die bij hem zeer negatief moeten hebben gewerkt.

Laten we het gedicht voor zichzelf spreken.

Brief

Lamme smeerlap, met je baard,
dor van geest maar dicht behaard,
die ons daar stond aan te staren
of wij huursoldaten waren.

’k Weet nog alles, luizig dier,
ook al zit je ver van hier,
teruggetrokken en stokoud
in een blokhuis vol met goud.

Dat je er Stein hebt uitgetrapt
nadat hij je had verklapt
hoe je schatten kon verdienen
met den bouw van zijn machines.

Hoe je Berends in de stront
hebt gewreven, als een hond,
toen hij ’t boekjaar niet kon sluiten
door die fout van zeven duiten.

Zowel Guust als Henri had een baard. Zowel Guust als Henri zag het personeel als ‘huursoldaten’.

Henri is door Elsschot als luizig omschreven in *Het Been*. Ver van hier kan zowel op Guust als Henri slaan1).

Stein heeft bestaan en het verhaal blijkt te kloppen, maar de toeschrijving aan ‘de oude Smulders’ is weinig specifiek.

Berends heeft echt bestaan, al was zijn echte naam Barends. Wanneer en onder welke Smulders dit gebeurd is, is onduidelijk.

Hoe die halfwas, smal en bleek,
Van zijn gulden in de week
Vijftig centen af zag roomen,
Want hij was te laat gekomen

'k Weet het nog, zoals je ziet,
maar ik snap vandaag nog niet
hoe die negen duizend koppen
dat zo lijdzaam bleven kroppen.

Had een flinke delegatie,
na 't verwerpen van je gratie
je maar even beet gepakt,
even op den vloer gesmakt,

je dien baard eens afgeschoren,
met of zonder je twee oren,
je die broek eens afgedaan
om je voor je kont te slaan.

Maar al is het niet gebeurd,
uitgesteld is niet verbeurd.
Wij staan klaar om ons te wreken
zonder je den nek te breken.

Want komt ooit de rode tijd
door je slaven lang verbeid,
vóór nog dat je met je botten
bent gedolven, om te rotten,

dan word jij benoemd per se
om de piesbak en de plee
schoon te maken als het hoort
in de Beurs of Delftse Poort.
Antwerpen 1934.

Vijftig cent is een dichterlijke overdrijving. In werkelijkheid werd bij iedereen die te laat kwam vijftien cent ingehouden.

Negenduizend is een dichterlijke overdrijving. Het waren er negenhonderd.

Wat is hier de betekenis van 'het verwerpen van je gratie'?

Hier komt de houding voor de verdrukten die Elsschot meermalen toonde goed tot uiting.

De sympathie van Elsschot voor socialisme en communisme. Zowel Guust als Henri was bij het schrijven van het gedicht al begraven

1) Guust heeft zijn laatste levensjaren doorgebracht in buitenhuizen te Nijmegen en Nice. Henri woonde de laatste jaren van zijn leven in Parijs.

Als we alles op een rijtje zitten zijn er vier mogelijkheden:

1. De verhalen over de heer A.F. Smulders waren de inspiratiebron voor Elsschot
2. De eigen ervaringen van De Ridder en zijn contacten met Henri Smulders waren aanleiding om zich op deze wijze te wreken
3. Elsschot heeft het gedicht geschreven primair vanuit zijn afkeer van het kapitalisme en het gedrag van de hogere klasse ten opzichte van de werklieden
4. Een combinatie van bovengenoemde mogelijkheden

Als we uitgaan van de persoonlijke gevoelens van Elsschot ten aanzien van zijn werkgever lijkt mogelijkheid 2

het meest waarschijnlijk, en dat wordt bevestigd door de boeken *Kaas* en *Het Been*. Ook in een brief van Elsschot aan Greshoff (brief van 15-1-1934) staat een verwijzing die hier van belang is. "Het deed mij genoeg dat jullie allen iets voelen voor die 'Brief'. Er is nog een stroof bijgekomen. Daarom zend ik je de nieuwe tekst. Daar ik die stumperds van halfwassen (er waren er veel) werkelijk nog dikwijls in gedachten terug zie kan ik niet nalaten er de stroof nog bij te zetten." Elsschot verwijst hier dus naar zijn persoonlijke ervaring en die is verbonden met de persoon van Henri. In het boek *Brieven* wijzen de auteurs bij deze brief erop dat het gedicht 'Brief' over A.F. Smulders gaat (p.150).

Als we uitgaan wat het mededogen van Elsschot is ten aanzien van de onderdrukte werkende klasse dan maakt mogelijkheid 1 een iets grotere kans dan 2.

Mogelijkheid 3 speelt zeker een rol. Elsschot heeft meer gedichten en teksten geschreven die zijn afkeer van het kapitalisme en zijn mededogen met onderdrukten naar voren brengen.

Er is nog een aspect dat mij opvalt. Over het algemeen is Elsschot niet te beroerd om personen met naam – en een enkele keer een schuilnaam – te benoemen. Waarom doet hij dat in ‘Brief’ niet? Als dat door Elsschot bewust is gedaan lijkt mogelijkheid 3 het meest waarschijnlijk. De onvrede over zijn werkgever Gusto en de rol van directeuren die klerken en werkvolk als vuil behandelen waren de gevoelens van Elsschot. Dat hij die gevoelens inkleurde met werkelijke voorvallen is de keuze van de dichter.

Dat de Rotterdamse tijd niet alleen maar positief werd beoordeeld door Elsschot – zie hiervoor de verklaring van Elsschot bij zijn lezing in de bibliotheek van Rotterdam in 1939 – blijkt ook uit het interview dat Adriaan

van der Veen in 1957 met hem had. Van der Veen vroeg of hij nog wel eens aan zijn Rotterdamse tijd terugdacht. “Elsschot keek me verbaasd aan en met die onverminderde intensiteit in zijn stem, met iets moorddadig in het zachte en enigszins schorre voordragen, citeerde hij... Lamme smeerlap ....” Dat geeft toch ook weer aan dat de eigen ervaringen van De Ridder bij Gusto met Henri Smulders doorslaggevend zijn geweest. Op grond van mijn bevindingen concludeer ik dat de heer A.F. Smulders nooit de directe patroon van De Ridder is geweest en dat het zeer onwaarschijnlijk is dat zij elkaar persoonlijk ontmoet hebben. Elsschot heeft zijn werk bij Gusto niet als positief ervaren en het gedrag van zoon Henri heeft daar zeker aan bijgedragen. Ik durf niet met honderd procent zekerheid te zeggen dat de ‘Lamme smeerlap met de baard’ betrekking heeft op Henri Smulders, maar op grond van de hierboven gegeven feiten en overwegingen lijkt dat mij waarschijnlijker dan dat het gedicht over Guust Smulders gaat.

Bijlage

Enkele jaren uit de geschiedenis van Gusto v/h A.F. Smulders

Bron website Gusto (http://werf-gusto.com/?page_id=6759)

1896	<ul style="list-style-type: none"> • Zoon <i>Frans Smulders</i> doet zijn intrede in het bedrijf van zijn vader.
1897	<ul style="list-style-type: none"> • In totaal 850 personeelsleden in dienst.
± 1899	<ul style="list-style-type: none"> • <i>A.F. Smulders</i> geplaagd door reuma, koopt een buitenhuis in Nice (F) om daar de winters door te brengen.
1900	<ul style="list-style-type: none"> • Zijn zoons <i>Henri en Frans Smulders</i> nemen de dagelijkse leiding over van de bedrijven van <i>A.F. Smulders</i>.
1901	<ul style="list-style-type: none"> • Aankoop grond voor werf in Schiedam.
1903	<ul style="list-style-type: none"> • Begin opbouwen hal 1&2 op de toekomstige <i>Werf ‘Gusto’</i>.
1904	<ul style="list-style-type: none"> • <i>A.F. Smulders</i> koopt een villa in Nijmegen en brengt daar de zomers door. • <i>Henri en Frans Smulders</i> gaan naar Schiedam.
1905	<ul style="list-style-type: none"> • 1 juni feestelijke opening van <i>Werf Gusto</i> met een diner en rondvaarten. • Na opening van <i>Werf Gusto</i> in Schiedam gaat de vestiging in Slikkerveer dicht. • <i>A.F. Smulders</i> treedt terug als directeur van Canoy & Herfkens in Tegelen en wordt President Commissaris. Zijn zoon <i>Piet Smulders</i> wordt directeur. • In het begin van het jaar werken er al 100 werklieden in Schiedam. • In juni wordt begin gemaakt met overplaatsing van 400-500 werklieden van Slikkerveer naar Schiedam • Er wordt een begin gemaakt met het gefaseerd overplaatsen van werklieden (800) uit Utrecht naar Schiedam. • In november loopt het eerste schip van de helling.
1906	<ul style="list-style-type: none"> • In dienst bij <i>A.F. Smulders</i> de heer <i>Laubeuf</i>, voormalig ingenieur van de Franse Marine. <i>Laubeuf</i> stuurde een nieuwe afdeling aan bij <i>A.F. Smulders</i>, die zich bezighield met de ontwikkeling van “onderzeesche marinevaartuigen”.
1907	<ul style="list-style-type: none"> • 900 personeelsleden in Schiedam en • 300 in Grace-Berleur (B). • <i>Henri Smulders</i> verwerft octrooi op lanceerinrichting voor torpedo’s in onderzeeërs.
1908	<ul style="list-style-type: none"> • Overlijden van <i>A.F. Smulders</i>.

Geraadpleegde bronnen

Peter de Bruijn

Alfons de Ridder in Rotterdam
WEG Cahier 8, Antwerpen 2009
Max Dendermode/Cas Oorthuys
De som der delen/Gusto 1862-1962

Jan van Hattem

Willem Elsschot. Mythes bij het leven
Houtekiet, Antwerpen/Amsterdam, 2004
WEG 35

Willem Elsschot

Brieven
Toegelicht door Vic van de Reijt met medewerking van
Lidewijde Paris
Querido, Amsterdam, 1933
WEG 1

Willem Elsschot

Kaas
Athenaeum-Polak & Van Gennep
Amsterdam 2002

Willem Elsschot

Het been
Athenaeum-Polak & Van Gennep
Amsterdam 2002
W.H.P.M. van Hooff
De familie Smulders in
Nederlandse ondernemers 1850-1950 Deel IV

Sjoerd Boomsma (1943) was jarenlang werkzaam als adviseur in marketing en kwaliteitszorg in dienstverlening. Hij heeft over deze onderwerpen diverse boeken en artikelen geschreven. Het boek *Kwaliteitszorg in dienstverlening*, in 1986 uitgegeven door Kluwer, wordt tot de dag van vandaag nog op hogescholen als verplichte lesstof gebruikt. Door zijn werk is hij ook in contact gekomen met Cyriel Van Tilborgh die hem enthousiast maakte voor het WEG. Elsschot was geen onbekende, maar door het WEG en eigen aankopen neemt Elsschot nu een ruime plaats in in zijn boekenkast. Ook verzorgde hij diverse lezingen over Elsschot: 'Een Vlaming in Parijs en Rotterdam'. Naast lezingen heeft hij les gegeven aan hogescholen en universiteiten in zowel Nederland als België. Na zijn pensionering is hij vooral bezig met lesgeven, lezen, reizen, tuinieren en golfen.

Vissen in zakken: Elsschot tekent

Martine Cuyt

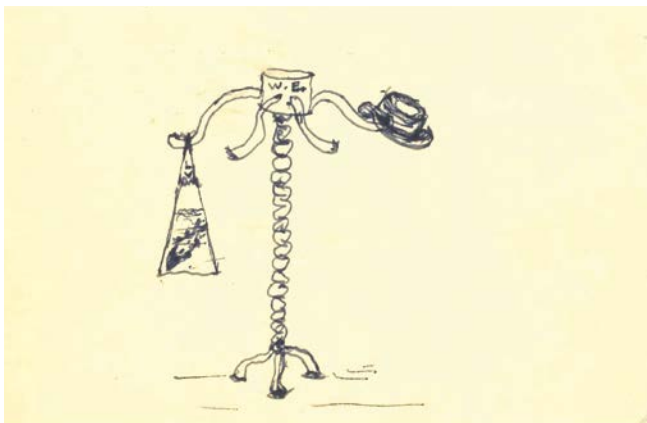
In 1958 stuurde Alfons De Ridder een gele briefkaart, waarop een eigenhandig getekende goudvis in een zak aan een kapstok, naar een echtpaar in Brussel. Achter de schermen zocht en vond het cursiefje dat de schrijver in de pen deed klimmen.

De gele briefkaart die A. De Ridder in 1958 stuurde naar de heer en mevrouw A. Maertens in Brussel wordt goed bewaard in het Liberaal Archief in Gent. Het curiosum, een tekening van een kapstok met initialen W.E., met aan één linkerarm een visje in een tasje en aan een rechterarm een hoed, is één van de drie stukken onder 2.3.4.1. Alfons De Ridder/Willem Elsschot in de collectie Albert Maertens & Lea Verkeine.

De kaart mag dan zijn gericht aan het echtpaar, ze is een rechtstreekse reactie op het cursiefje 'Vissen in zakken' dat mevrouw Maertens oftewel Lea Verkeine – die vooral schreef over toneel, politiek en literatuur – op 6 juni 1958 publiceerde in *De Vlaamse Gids*.

Vissen in zakken gaat over een bezoek aan de baai van Napels, waarbij de verteller-toerist (m/v), aanvankelijk met een aangesmeerde langstelige camelia rondloopt en vervolgens met een goudvisje in een plastic tasje. Na enige omzwervingen komt de vis, inmiddels Enrico gedoopt, goed terecht in het aquarium van een Napolitaanse bar.

De scène die Elsschot neerzet is die bij de kapper, waar de verteller binnenloopt en het visje... aan de kapstok hangt. Echter, hij of zij wordt nagelopen door de bediende met het 'vergeten' visje als een Chinees lampionnetje aan zijn gestrekte arm. De afloop kunt u hiernaast zelf lezen.

De viskapstok van Alfons De Ridder. Voor- en achterzijde gele briefkaart.

Zonder woorden geeft Alfons De Ridder geestig commentaar op een geestig stukje. Het is niet de eerste keer dat De Ridder Maertens of diens vrouw aanschrijft.

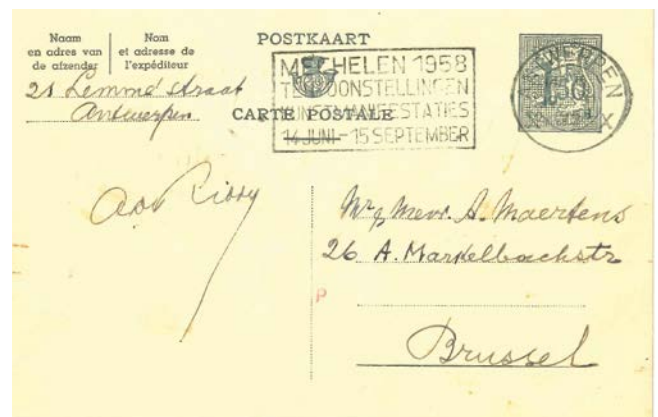
In hetzelfde archief bevindt zich ook een brief aan 'Geachte Mevrouw' (d.d. 5 okt 1956), waaruit blijkt dat mevrouw Verkeine een gedicht van ene Robinson heeft geleend van de Antwerpse schrijver, dat heeft vertaald naar het Nederlands en om de mening van De Ridder vraagt.

Het verhaal roept reminiscenties op aan het gedicht *Luke Havergal* van de Amerikaanse drievoudig Pulitzerwinnende dichter Edwin Arlington Robinson (1869-1935) dat Elsschot in 1951 bezorgde aan de Antwerpse dichteres Liane Bruylants... om te vertalen.

De brief aan mevrouw Maertens staat niet in het brievenboek (*Willem Elsschot Brieven*, Querido, 1993), waar je wel twee brieven vindt, gericht aan Albert Maertens (1915-2015), vanaf 1954 directeur van dagblad *Het Laatste Nieuws* en verbonden aan diverse liberale tijdschriften, zoals *De Vlaamse Gids*.

In een privéarchief las ik nog drie brieven van Maertens aan De Ridder van respectievelijk 24 en 26 januari 1952 en van 29 september 1954. Is de eerste nog gericht aan 'Geachte Heer De Ridder', de tweede en derde openen steevast met 'Waarde Vriend De Ridder'. De correspondentie gaat vooral over de Dagen van de Vlaamse Gids, tijdens de Pinksterdagen (31-5 tot 2-6) van 1952 in Oostduinkerke. Maertens wil wat graag Elsschot overtuigen om daar een lezing te houden. Hij vindt het zowat diens morele plicht, om 'vrijzinnige culturele bijeenkomsten te laten opwegen tegen de clericale.'

Elsschot heeft neen geantwoord, blijkt uit het schrijven van Maertens. De laatste is teleurgesteld, nodigt Elsschot zelfs uit incognito te komen, 'Alleen kwestie van samen

iat er een gemis is aan het juiste T.V.-ritme.

Wie is hiervoor verantwoordelijk? De realisator zonder twijfel. Zijn realisatie staat gelijk met de montage bij een film; met dit nadelig verschil dat hij niet in de pelucule kan snijden tot hij het gewenste ritme bekomt; maar instinctmatig moet aanvoelen hoe lang een afbeelding mag en moet duren. Jök de beeldmengeraar speelt hier een voorname rol in het stipt uitvoeren van de aanduidingen of bij gebrek erteraan, het zelf aanvoelen van het, bij ieder genre, verschillende ritme.

Zeker is een der oorzaken van het te lang op zwart blijven in de T.V. te feit dat een acteur van het ene lecor naar het andere moet rennen en de afbeelding geen psychologisch effect meer op het oog heeft (wat tochtans haar enig bestaansrecht wetigt) maar doodgewoon een wachten wordt tot de bepaalde acteur ter plaats is aangekomen is.

En het is precies dat onuitgesproken gevoel van « wachten » dat de kijker tenslotte wroeflig maakt en vermoekt.

Twee verantwoordelijken in dit geval: de scriptschrijver die er iets moet op vinden om de acteur de tijd te gunnen naar een andere set over te gaan en de realisator die bij de vaststelling van deze tekortkoming de camera kan richten op een detail of een ander persoon, indien hij geen korte filmekwentie wil inlassen. Hoofdzak is dat de overgangen zo vlog mogelijk gebeuren en in de meeste gevallen zelfs door middel van de overvloeiing (crossing). De trage en langdurige af- en opblendingen mogen slechts bij uitzondering en dan goed gemotiveerd gebruikt worden.

Een andere fout, maar steeds in verband met de overgangen (die niet genoeg kunnen verzorgd worden!) is het gemis aan muziek. Een letwat te lange afbeelding wordt nog dragelijk als zij onderlijnd wordt door een gepaste muzikale phrase. Spijtsig genoeg schijnen de meeste realisators van onze Vlaamse T.V.-spelen dit so stemmige volle element vrijwilling te verwaarlozen. Zou het niet wenselijk zijn ook eens cineasten als realisators te laten optreden; tenslotte staat de T.V. als

beeldkunst toch korter bij de film dan bij het toneel. Dat het zuiver theatrale nog steeds te veel doorweeft in onze Vlaamse T.V.-spelen, zelfs bij oorspronkelijke T.V.-werken, valt vooral sterk op bij de acteurs waarvan de meesten er moeilijk in slagen hun toneeltoon en -gebaren te vergeten voor de camera.

Met dat alles hebben we de geschiedenis van «De zesde kogel» niet verteld. Maar het zal volstaan als U weet dat het een politiedrama is volgens het gebruikelijk recept: achter-eenvolgens worden al de personages verdacht gemaakt, om eindelijk tot de vaststelling te komen dat de meest onschuldige uitzijdende lieden de misdada bedreven. Het grootste verwijt dat men het verhaal kan maken is zijn gebrek aan een beetje menselijkheid: men voelt zich bij het kijken als een puzelaar, nooit als een mens die zijn eigen hartstochten herkent.

Alles bij elkaar toch een lofwaaardige oproeping die meer tot haar recht was gekomen zonder de hoger besproken kwalen.

Marc MERTENS.

VISSEN IN ZAKKEN

Wie nooit de baai van Napels bij maanlichte nacht te aanschouwen kreeg, weet niet wat schoonheid is, zegt een propaganda-brochure, het is één van de veertig wereldwonderen! Wij dachten dat wereldwonderen met zeven, muzen met negen en rovers met veertig zijn maar we hebben het nooit kunnen natellen. Bij gebrek aan de lijst van de negenendertig andere wereldwonderen zijn we naar Napels getogen. Wachtend op de maan liepen wij onder een flesse lenteson in een stevige bries met een langstellige camelia door de oude stad als een eerste-communicant met een kaars. Het bloememmanetje wou ons een grote rukker opdringen maar wat doet een bedelaar met rode rozen? Wat doet een toerist met witte camelia's? Er liep een kind met ons mee alsof we het ook gekocht hadden, we gaven het de camelia, een siraat verder verkocht het die aan een andere vreemdeling en liep met hem mee.

We beseften te laat dat het kind en de camelia de andere kinderen en

de andere leurders op afstand gehouden had. We kochten geen korallen haismoer, geen parelmoeren armband en geen schildpadden kam, we lieten geen geld wisselen, dronken geen kokosomelk en aten geen pizza, we weigerden een Amerikaanse vulpen, een zilveren kroes en het winnend nummer uit de loterij. We lieten ons een goudvisje aansmeren, levend, zwemmend in een slokke water waarmee het zakje uit plastiek gevuld was. Het touwtje sneed ons door de vingers, het water wou overlopen, we konden het ding niet meer zien, niet in de hand nemen, niet weggooien en niet opteën.

We stapten een kapperszaak binnen en hingen de vis aan de kapstok. De kapper lusterde beoefd naar de onvervoegde werkwoorden die onze beperkte Italiaanse woordenschat ontstieren. Maar we werden begrepen en waren zeer met onszelf ingenomen tot het moment waarop hij vloeiend Frans begon te spreken. Hij was niet van Napels, hij was van Nice. In verwarring gebracht gaven wij te veel drinkgeld en het hulpe kwam ons in de straat achterna, als een Chinees lampionnetje beengelde de goudvis aan zijn gestrekte arm.

Toen vroegen wij de kortste weg naar de zee, de haven, de baai: in een woord, naar het water. In een huisje waar je met de deur in huis valt en de deur open staat sprak een man tegen een rosse kip. Ze hield de kop scheef en scheen te luisteren maar ze keek met een kwaad oog naar onze goudvis, die wij intussen Enrico gedoopt hadden. Wij kwamen bij de jachthaven terecht en zagen een ontroerend schouwspel: de zee werd gekust! Twee mannen zaten in een roelboot, de ene deed niets, de andere viste met een garnaalnet aan een lange stok, drijvend papier, strootjes en stukjes hout uit het water. We gingen maar weer op stap, met Enrico, zeewater is niet geschikt voor hem en een garnaalnet nog minder.

Het was een heel eind lopen om de bar, die wij ons herinnerden, te bereiken, maar slechts die en geen ander kon ons van nut zijn. Toen we er eindelijk aangeeland waren liepen we zonder boe of ba op het aquarium toe

en schudden Enrico erin. Wij trachtten zijn bewegingen te volgen maar hij leek zo zeer op zijn soortgenoten dat we hem niet meer konden onderscheiden. Aan de bar hing een half dromken Amerikaan, half tegen de bar en half tegen de barhottess. Hij vertelde zijn leven, een Old Scotch per lustrum, wij hadden veel gemist want hij was aan de Italiaanse periode. Hij woe steden en stadjes tussen de knie en de knit op het been van de jonge vrouw. Daar was hij geweest, en daar en daar en het was overal hetzelfde. «Zeker overal bars gevonden» zei zij.

Lea VERKEIN

HET MODERN JAZZ QUARTET

Het Modern Jazz Quartet, kortweg MJQ, is een so apart verschijnsel in de jazz-musiek, dat men geneigd is het te beschouwen als een soort mirakel, zomaar uit de lucht gevallen, zonder verband met wat tot nog toe in de jazz werd verwezenlijkt.

Wanneer wij echter enkele jaren teruggaan, verbaast het ons bijvoorbeeld te ontdekken, dat pianist John Lewis in 1946 deel uitmaakte van het groot orkest van Dizzy Gillespie, dat toen een Europees rondreis ondernam (herinner u de beroemde improvisatie op «Round about midnight», opgenomen in de Salle Pleyel te Parijs). Dat dezelfde pianist in de eerste jaren van de bebop regelmatig samen speelde met Charlie Parker en Miles Davis.

In het Gillespie-orkest traden trouwens nog twee andere leden van het MJQ op: slagwerker Kenny Clarke en vibrafonist Milton Jackson; Clarke, die toen reeds één van de grote namen uit de jazz-wereld was, en Jackson, die zich begon te ontmaken van de belemmerende Hampton-heerschappij.

In 1962, toen het Gillespie-orkest uiteengevallen was, vormde Milton Jackson een quartet, dat onder zijn naam enkele opnamen verwezenlijkte en dat wij kunnen beschouwen als de aanloop tot het MJQ. De bassist van deze groep was Ray Brown, eveneens van bij Gillespie, afwisselend met Percy Heath, toen nog niet zeer bekend, maar die later Brown voorgoed zou verdringen.

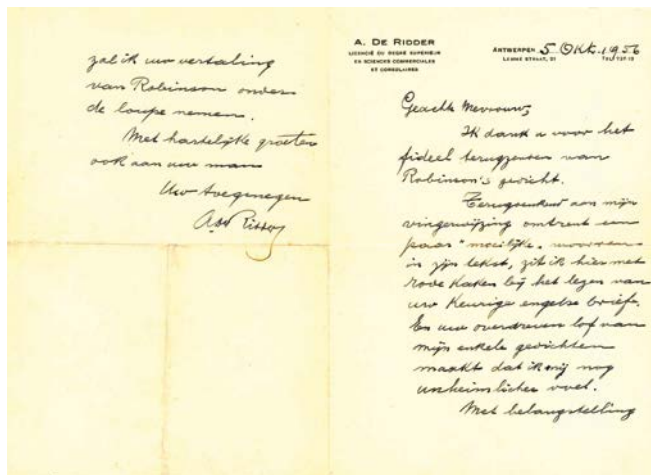
381

Het cursiefje van Lea Verkein in De Vlaamse Gids.

een «borrel» te drinken, zoals ik te Parijs met (Elsschots zoon, mc) Jan heb gedaan.²

Het is onduidelijk of ze elkaar troffen tijdens de Pinksterdagen in Grand Hotel Gauquié in Oostduinkerke, waar Maertens dan verblijft. De bestuurder van *Het Laatste Nieuws* belooft in ieder geval in augustus aan zee binnen te wippen in de Villa Soladoré, waar De Ridder en familie dan vakantie houden.

De brief van 29 september 1954 gaat over het opnemen van onuitgegeven gedichten van Elsschot in *De Vlaamse Gids*. Maertens heeft duidelijk via uitgever Albert Pelckmans een exemplaar van de bibliofiele editie

Brief van A. De Ridder aan Lea Verkein over een gedicht van E.A. Robinson.

van *Gedichten* (In de Vier Winden) gekregen en Elsschot heeft toegezegd, maar ziet zijn gedicht Borms – wél in *Gedichten* – liefst niet opgenomen.

Scheiding van Goederen

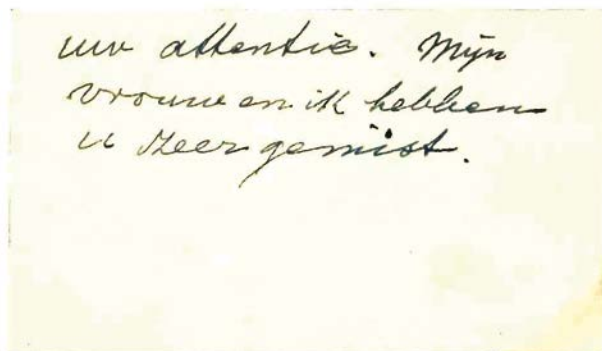
In '54 of '55 schrijft Willem Elsschot een visitekaartje aan Albert Maertens (*Brieven*, p. 894) om het verhaal *Scheiding van Goederen* van de Antwerpse schrijver Roger van de Velde aan te bevelen voor *De Vlaamse Gids*.

In de laatst bekende brief van De Ridder (brief d. d. 17.4.1958, *Brieven*, p. 997-998) schrijft hij de krantenman aan om diens aandacht te vestigen op een 'iniquiteit' waarvan een zekere Robert Van Cauwenberghe, leeraar aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten het slachtoffer is geworden.

Attentie

Het laatste – niet-gedateerde – Elsschot-schrijven (archief Maertens en Verkein) is een beschreven visitekaartje uit de Lemméstraat 21 met de hartelijke bedanking voor een attentie – Maertens en zijn vrouw zijn duidelijk niet op een invitatie van Alfons De Ridder en Fine Scheurwegen kunnen ingaan.

«Mijn vrouw en ik hebben u zeer gemist.», dixit De Ridder.

Visitekaartje van Elsschot aan het echtpaar Maertens-Verkeir. Voor- en achterzijde.

Aangenomen mag worden dat het echtpaar Maertens wel eens op bezoek is geweest bij de De Ridders thuis. Op een (of meerdere) van de legendarische wijnavonden misschien zelfs.

Een niet-ondertekend krantenstukje (van de hand van Maertens?) in *Het Laatste Nieuws* van 24 oktober 1963 onder de titels ‘Wordt het Huis van Willem Elsschot een Museum?’ en ‘Burgerlijk maar niet banaal’, zet zich duidelijk af tegen het krantenstukje dat dichter Nic Van Bruggen in *De Gentenaar* publiceerde op 18 september 1963, ‘Maak er geen museum van’.

Het zit vast niet toevallig in de Maertensmap van het Liberaal archief (al kunnen ze daar niet meer zekerheid het auteurschap vaststellen). Het is in ieder geval een getuigenis van bekendheid met huis en sfeer:

‘(Maar) wie ooit bij hem te gast was weet dat hij iets meer te bieden heeft dan binnenhuisarchitectuur: hartelijkheid, vriendschap, gastvrijheid, wat de atmosfeer uitmaakte van de zolder tot en vooral de kelder.’

Geraadpleegd

Liberaal Archief Gent, waar ook: archief *De Vlaamse Gids*, met bijzondere dank aan Luc Pareyn en Marc Haegeman. Vic van de Reijt en Lidewijde Paris: *Willem Elsschot Brieven*, Querido, 1993

Joris Gerits (1943-2016)

Koen Rymenants

In Bonheiden (België) is op 26 juli van dit jaar Joris Gerits overleden. Gerits (geboren op 6 september 1943 in Vilvoorde) was emeritus hoogleraar Nederlandse taalbeheersing en moderne Nederlandse letterkunde van de Universiteit Antwerpen. Hij maakte decennialang deel uit van de redactie van het tijdschrift *Streven*, was een van de drijvende krachten achter het Gerard Walschap Genootschap en was van 2002 tot 2009 voorzitter van het Vlaams Fonds voor de Letteren. In 2007 baarde Joris Gerits opzien met zijn literaire debuut, het dagboek 365. In 2014 publiceerde hij de dichtbundel *Fuga*.

365 is een openhartige en aangrijpende getuigenis – bij wijze van zelfgekozen therapie – over zijn breuk met de vrouw die hij aanduidt als ‘mijn Licht’, de psychische problemen van twee zonen en de strijd tegen zijn lichamelijke kwalen: ‘Ik heb twee hernia’s en slokdarmkanker gehad, maar nog geen depressie. Die zit er nu aan te komen. Ik weet dat er Deanxit bestaat om die te bestrijden.

Toch ben ik opgestaan. In een vlaag van zelfoverschatting en zelfverdediging wil ik mezelf staande houden door te schrijven.’ Maar 365 omvat ook het dagelijkse relaas én de gefragmenteerde memoires van iemand die leeft met en voor de letteren, met sport en muziek, met de universiteit en de erfenis van een katholiek verleden, met huisdieren, burens en vrienden. Vooral is het een respect afdwingend zelfportret van iemand die ondanks alles doorgaat met leven, lezen en schrijven. Het paste bij Gerits’ innemende persoonlijkheid en bij zijn passie voor de literatuur dat hem bij zijn emeritaat in 2008 geen klassiek academisch *Festschrift* werd aangeboden, maar een bijzonder nummer van het literair tijdschrift *Revolver* dat bestond uit 365 afwisselend speelse en ernstige voetnoten bij zijn dagboek.

Gerits maakte naam als kenner van de dichter Hugues C. Pernath, op wie hij in 1980 aan de KU Leuven gepromoveerd was en van wie hij in 2005 samen met Marleen

Joris Gerits in 2009 door Alain Giebens gefotografeerd op het Willem Elsschot Benefietdiner in Antwerpen

Smeyers en Yves T'Sjoen de verzamelde poëzie uitgaf. Tegelijk bestreken zijn publicaties als letterkundige en criticus het brede spectrum van de moderne Nederlandse literatuur. Daartoe behoorde ook het werk van Willem Elsschot. Voor *Achter de schermen* schreef hij in 2006 een essay over 'Aan Fine', een proeve van corresponderend lezen waarin hij Elsschots jeugdgedicht in verband bracht met 'Nog een brief' uit de laatste cyclus van de jonggestorven neoromantische dichter Jotie T'Hooft. Al ligt er vijfenzeventig jaar tussen beide gedichten, ze 'hebben de belijdenis gemeenschappelijk van het leed dat de ikfiguren hun lief hebben aangedaan en nog zullen aandoen'.

Eerder had Gerits al een hoofdstuk over Elsschot bijgedragen aan de door Karel Wauters samengestelde bundel *Verhalen voor Vlaanderen. Aspecten van het Vlaamse fictionele proza tot aan de Tweede Wereldoorlog* (1997). Het is de bewerkte tekst van een lezing die Elsschot en

zijn oeuvre moest introduceren bij een ruim publiek van belangstellende lezers. Het stuk bevat dus veel bekende gegevens en interpretaties, maar valt toch op door de persoonlijke invalshoeken die de lezer Gerits kiest om zijn beeld van Elsschot te stofferen. Zo bespreekt hij in zijn inleiding een paar zakenbriefjes uit de jaren veertig en de vaak veronachtzaamde novelle *Het Tankschip*. Typierend is ook dat Gerits, die in zijn leeropdracht letterkunde en taalbeheersing combineerde, scherpstelt op de stijl van Elsschot. Ook hier kiest hij voor een benadering die in de Elsschot-studie nog weinig benut is. Met behulp van de door Annemarie Kets-Vree bezorgde historisch-kritische editie van *Een Ontgoocheling* laat hij in detail zien hoe Elsschot tijdens het schrijven van de roman typisch Vlaamse woorden verving door algemeen Nederlandse, volkse uitdrukkingen aanpaste aan de burgerlijke moraal en voortdurend op zoek was naar de meest effectieve formulering.

Gerits' belangstelling voor Elsschot ging overigens al langer mee. In 1996 hanteerde hij diens werk expliciet als maatstaf in een recensie van de roman *Het elfde gebod* (1995) van Koen Vermeiren voor *Ons Erfdeel*: 'Hij brengt de techniek van de gongslagen, die Elsschot in zijn inleiding tot *Kaas* beschreven heeft, zeer bedreven in de praktijk. Zij kondigen het tragische einde aan, ongemerkt haast. Maar hun herhaling creëert een spanning die de lezer vasthoudt. [...] Zij moeten ervoor zorgen dat de spanning van het tragische de ziel van de lezer raakt, schrijft Elsschot. En dat doen ze ook in *Het elfde gebod*.' En in 365 – waarin hij ook even een zekere 'Cyriel Boorman' opvoert – schrijft hij dat hij als scholier op het Sint-Romboutscollege in Mechelen al een opstel schreef over 'het cynisme van Willem Elsschot'.

Toen ik Joris Gerits vorig jaar vroeg of Carl de Strycker en ik zijn artikel over 'Aan Fine' mochten opnemen in de bundel over Elsschots poëzie die we voorbereiden, antwoordde hij: 'Ik ben zelfs verguld dat jij en Carl dat essay opnieuw willen publiceren. Ik hoop de publicatie ervan nog te mogen meemaken.' Dat zal helaas niet mogen zijn.

‘Een vriendschap zonder schaduwen’

Schoondochter Maria Christova over de heilige band tussen Fritz Francken en Willem Elsschot

Martine Cuyt/foto's Alain Giebens

Ze heeft haar schoonvader op twee jaar na gemist, maar de Bulgaarse sopraan Maria Christova (80) leerde Elsschots vriend en zakenrelatie Fritz Francken/Frederik Clijmans erg goed kennen door haar man Willy Clijmans en haar schoonmoeder Marcelle Deloume. ‘Freddy werd al snel net zo’n idool voor mij als voor hen’, zegt de weduwe van zoon Clijmans. ‘De vriendschap tussen hem en Willem Elsschot was er een zonder schaduwen.’

Fritz Francken oftewel Frederik Clijmans, zoals hij voor de burgerlijke stand heette, is de eerste die je, na de gastvrouw, begroet. Zijn portret hangt pontificaal in de inkomhal van de familie Clijmans-Christova. Het schilderij is van de hand van Robert Freysz, dezelfde die de vier schetsen maakte voor Franckens verhalenbundel *Brummal* (1943).

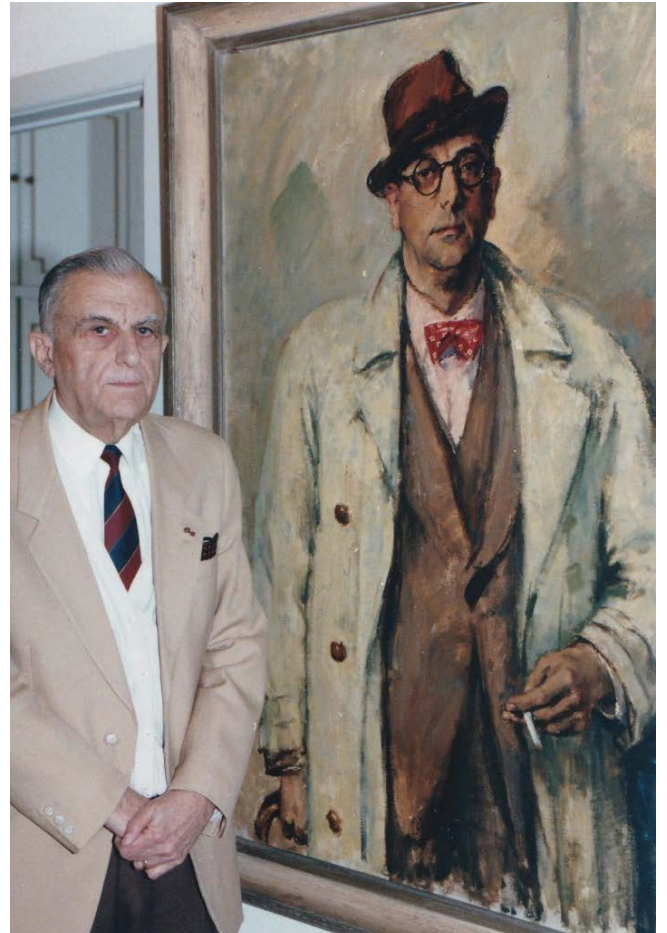

Maria Christova bij het schilderij van haar schoonvader. Werk van Robert Freysz.

Tegenover Francken hangt een potloodportret van zijn zoon Willy uit 1980, door de Hongaarse kunstenaar Sloian en daarnaast een fluweelzachte beeltenis van een jonge Marcelle Deloume, vrouw van Frederik, moeder van Willy, door schilder Frank Mortelmans.

‘Freddy’, zal Maria Clijmans-Christova haar schoonvader Frederik alle gesprekken lang noemen.

Op de kunstboeken na zijn alle boeken in de kast in de woonkamer, bezijden de vleugelpiano, van de hand van

Willy Clijmans, schouder aan schouder met Frederik Clijmans. Op de achterkant van de foto schreef de zoon: 17.4.1993: 100ste geboorte van Vader. Foto archief Maria Christova

Fritz Francken – de literaire productie – of van Frederik Clijmans – publicaties over toeristische en culturele onderwerpen op eigen naam.

De hoeveelheid boeken alleen al roept zijn credo op: ‘De ware schrijver (...) is één geestdrift, één brandend vuur. Zijn fantasie tovert de wereld om. Hij is de magiër die het woord leven inblaast.’

Hij is behoorlijk aanwezig in de flat.

Frederik Clijmans overleed in 1969. Toen was u al aan het optreden in Gent. U leerde zijn zoon Willy Clijmans twee jaar later kennen – u zong begin 1971 in de Ant-

Maria Clijmans-Christova bij haar vleugel, voor de boeken van Fritz Francken en Frederik Clijmans.

werpse Opera de partij van Gilda in Verdi's *Rigoletto*. En als ik het goed heb, verving u toen de tweede vrouw van Willy Clijmans. Ontmoette u bij die gelegenheid de man van uw leven en wanneer vertelde die over zijn vader?

Willy vertelde meteen over Freddy. Freddy was zijn God. Tot Willy's laatste dag – 1 november 2007 – was zijn vader aanwezig in zijn, in ons leven. Je kunt je niet voorstellen hoe groot de verering voor zijn vader was. Geen kwaad woord, geen kritisch woord zou hij over hem hebben gesproken of toegelaten.

Bariton en operazanger Renaat Verbruggen, die van 1961-1974 de leiding had over de Koninklijke Vlaamse Opera (KVO) in Antwerpen had me bezig gezien en zei me: 'Je vous engage. Ik wil dat u voor mij komt werken. Ik wil af van een zangeres *emmerdeuse*, met wie ik problemen heb.'

In februari 1971 zag ik tijdens de repetities die beeldschone vrouw 'met wie hij problemen had'. In oktober van dat jaar, pas nadat ik haar had vervangen, begreep ik dat Claudine Arnaud de tweede vrouw van Willy was geweest en dat het jongetje met de schitterend blauwe ogen Willy's zoontje Axel was.

In de herfst van 1971 staat Maria Christova op de planken en... vervangt Claudine Arnaud als dochter Gilda in Verdi's *Rigoletto* bij de Koninklijke Vlaamse Opera.

De in Bulgarije geboren sopraan woont dan al in Antwerpen en is gretig om cultuur op te zuigen. Als ze niet zelf op de planken staat, gaat ze naar concerten, theater en ballet. En elke keer ziet en voelt ze groene ogen die haar volgen...

Maria Christova: 'Het klikte tussen Willy en mij. We hebben dan een jaar of drie geprobeerd samen te leven alvorens we zijn getrouwd in juni 1974.'

Antwerpen

Voor Maria Christova verliefd werd op zoon Clijmans, was ze verliefd geworden op Antwerpen.

Maria Christova: 'Ik was in 1961 voor het eerst onderweg naar Nederland – voor een concours of een optreden, dat wil ik kwijt zijn – en ik reisde van Bulgarije via Antwerpen. Op de trein was het alsof een vogeltje me de woorden van de stad kwam toezingen: "Ant-wer-pen, Ant-wer-pen, Ant-werp-pen (zingt)."

Net zoals mijn lot bij de muziek lag, voelde ik dat het zou verbonden worden met deze stad.'

'Toen ik Willy leerde kennen wist ik niet dat Vlaanderen me zo veel zou brengen. Ik ontdekte de geschiedenis van Antwerpen én België, de 19de eeuw, de taalkwestie.'

'Ik kwam thuis in de Scheldestad nadat ik Parijs en Wenen had verkend. Ik kwam thuis in de intellectuele, dynamische sfeer die hing rond advocaat-muziek liefhebber Willy Clijmans: poëzie, literatuur, muziek, kunst.'

'Kunst trekt je aan. Je bent erdoor bezeten. Ik had mijn ingangsexamen voor arts gedaan in Bulgarije, – mijn vader wilde graag dat ik dokter werd -, maar ik had net als zijn moeder een goede stem... De muziek trok aan me.'

Veertig rollen heeft deze diva gezongen: Gilda in *Rigoletto*, Liu in *Turandot*, Violetta in *La Traviata*, Adina in *Elisir d'amore*, Rosalina in *Die Fledermaus*, Freia in *Reingold*, Elsa von Brabant in *Lohengrin*. Ze heeft een carrière zowat dertig jaar op het palmares en vulde die in met optredens in Zwitserland, Duitsland, Nederland, Frankrijk, Engeland, België en Bulgarije, met klassieke operettes, honderden concerten, opnamen voor de BRT (*Mezza Musica* en *Opera Digest*) en nachtelijke uitzendingen voor de radio.

Maria Christova in La Traviata van Verdi, haar tweede rol in Antwerpen, na Gilda. Foto archief Maria Christova

Op de achtergrond tijdens onze gesprekken zal altijd de klassieke radiozender Klara zinderen (en altijd zal de tafel feestelijk gedekt zijn voor Bulgaarse ovenappeltjes en smoothie). Nóg zonder uitzondering aanwezig bij de diva uit het land van de roos: ruikers verse bloemen.

'Ik voel me zeer Antwerps', knikt de zangeres. 'Ik reis graag op en neer naar Bulgarije, maar ik wil hier sterven.'

Beste vriendin

'Het is door mijn schoonmoeder Marcelle Deloume, een Française, dat ik Frans spreek en die taal meer heb geoefend dan het Nederlands in mijn beginjaren in België.

Ik heb vier, vijf jaar Nederlandse lessen gevolgd. Je moet weten dat begin jaren 70 alle Italiaanse, Franse en andere opera's in het Nederlands dienden te worden gezongen. Dat vond ik jammer. Sommige vertalingen bekten gewoonweg niet in vergelijking met de Italiaanse versie, bijvoorbeeld.

Ik heb gaandeweg, met de ontdekking van de Vlaamse dichters als Nahon, Gezelle, Van Ostaijen geleerd dat het Nederlands een erg muzikale taal is.

Als eindwerk Nederlands leverde ik een biografische schets in over Fritz Francken. Neen, die tekst heb ik niet meer. En neen, Willy heeft mij niet geholpen. Wij zaten allebei aan onze respectieve schrijftafels. Ik weet wel dat Willy toen erg fier op me was.'

De weduwe van Frederik Clijmans woonde de laatste jaren (1971-1975) bij het koppel, op het adres waar Maria Christova nog steeds woont in Antwerpen, niet ver van cultuurtempel deSingel.

Willy Clijmans met moeder Marcelle op het bloementerras van haar zoon en schoondochter. Foto archief Maria Christova.

'Marcelle Deloume was mijn beste vriendin. Ik heb veel met haar gepraat. Zij had twee goden in haar leven: haar man en haar zoon. Zij was een slaaf van de liefde. Weet je dat zij 's ochtends klaar stond in de badkamer met twee tandenborstels: één voor Freddy, één voor Willy? Echt waar!'

'Freddy leerde Marcelle kennen in Frankrijk, tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zijn legercompagnie zat in 1918 in Fécamp, Normandië. Honderden soldaten zijn in 1919 naar België teruggekeerd met een echtgenote. Zo ook Freddy.'

'Drie, vier keer per jaar reden Willy en ik Marcelle naar Fécamp, Etretat en omgeving.'

Als zij uw beste vriendin was, heeft zij u zeker een en ander toevertrouwd over de vrienden van Freddy?

Ik herinner me het verhaal dat ze een keer om vier uur 's nachts met de krulspelden in haar haar nog naar een café in hartje Antwerpen is getrokken en daar haar man en zijn artistieke klik vond. En hoe die mannen met haar hadden gelachen. Ze vond hen, drinkend, lachend, discussiërend. Ze had zich voor niets ongerust gemaakt.

Mijn schoonmoeder vertelde graag over de toenmalige intelligentsia, hoe die van 's avonds tot vroeg in de morgen in stamcafés zat en dat de gesprekken niet uitsluitend over literatuur gingen. Die jongens konden ook stout zijn. Vraag me niet om dat uit te leggen.

Is Marcelle ooit mee geweest naar de feestjes in de Lemméstraat?

Oh zeker. Het was daar een vrije bende.

En dat was niet zo haar ding?

Dat zegt u.

Ze keek inderdaad nogal meewarig naar de vrije bende rond Fons De Ridder. Ze was zelf, in navolging van haar man, vrijzinnig, maar bij haar dood heeft ze mij toch verzocht om een priester. Mijn man was het daar niet mee eens.

Las Marcelle het werk van Elsschot?

Marcelle heeft vast een aantal werken van Elsschot gelezen, in Franse vertaling dan, maar vraag me niet van welk boek ze het meest hield.

Ik weet zeker dat Marcelle hield van de poëzie van Emile Verhaeren. Over hem hebben wij gepraat.

Une amitié sacrée

Wie was volgens u de bent rond Freddy?

Hij werkte samen met burgemeesters Camille Huysmans en later Lode Craeybeckx, maar zijn dichtste vrienden kwamen uit de literaire wereld. Frans Smits. Elsschot was een grote vriend.

En als goede vrienden hielpen ze elkaar. Uit het brievenboek van Elsschot weten we dat Francken een goed woordje deed voor De Ridder's schoonzoon Victor Dolphyn voor een baan bij de Academie voor Schone Kunsten. Elsschot deed een goed woordje voor Francken bij mevrouw Snoeck, zodat die jaarlijks een verhaal mocht schrijven in de Grote Snoeck's Almanak – waarvoor Frederik Clijmans een advertentie bij Alfons De Ridder kocht...

Maria Christova: 'Het was une amitié sacrée, echt een heilige vriendschap en dat was wederzijds. Er zat niet één kleine schaduw op hun vriendschap.'

Fritz Francken (*Mijn vriend Willem Elsschot*, De Vlaamse Gids, 1945, p. 695.):

'Voor Willem Elsschot is een waarachtig vriend werkelijk, zoals La Rochefoucauld het uitdrukt, de grootste van alle bezittingen en meteen die welke hij het minst van alle tracht te verwerven. Zijn vrienden hebben dan ook immer de primeur van zijn boeken.'

Fritz Francken (*Denkend aan Willem Elsschot*, Snoecks, 1970, p. 115.):

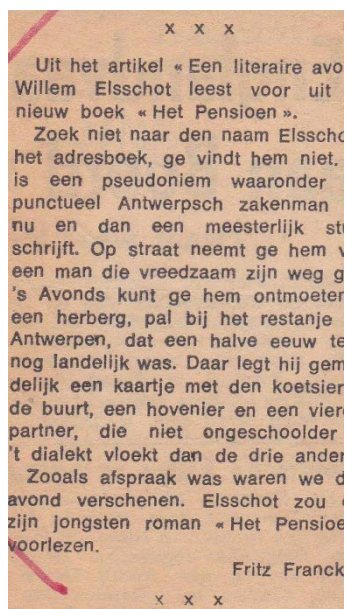
'In 1935 maakte ik kennis met Willem Elsschot.

Tot aan zijn dood heb ik hem schier dagelijks ontmoet en ik meen te mogen zeggen dat hij me tot zijn boezemvrienden rekende.'

Enig idee waarom Elsschot uitgerekend de inleiding schreef bij *De man die zijn vrouw opnieuw veroverde?* (1944)

Geen idee.

Maria Christova wandelt statig, als op een podium, tot aan de boekenwand. Ze staat voor de planken vol schoonvader en keert vervolgens terug met de verhalenbundel *De man die zijn vrouw opnieuw veroverde*. Vooraan in het boek staat een opdracht van de schrijver aan zijn zoon. De inleiding is – gedrukt – ondertekend met Willem Elsschot. Er zit een gehavend knipsel vooraan van *Volksgazet* d.d. 1/10/1977 dat Willy Clijmans heeft bewaard:

Ik leg haar ook een tekst voor, van Johan Sacré, die het volgende schreef over Elsschot's inleiding, en over de verwantschap tussen Elsschot en Francken:

'Het kan geen verwondering baren dat juist Willem Elsschot deze bundel heeft ingeleid. Er zijn o.i. verscheidene punten van overeenstemming tussen het proza van Elsschot en dat van Fritz Francken. Men legge mij niet in de mond wat ik niet bedoel: ik zeg niet dat Fritz Francken een volgeling of epigoon van Willem Elsschot zou zijn. Ik wil enkel wijzen op een zeker parallelisme (sic) van geestelijke instelling van beide auteurs tegenover het verloop van de actie in hun verhalen. Er is b.v. diezelfde rustige waarneming, datzelfde concentreren van de aandacht op de hoofdzaak, diezelfde ironie tegenover sommige toestanden en personen, maar tevens die warme menselijkheid die op voorhand elk cynisme uitsluit. Bij Fritz Francken is er evenwel nog een poëtische snaar blijven trillen, die Elsschot veel krachtiger het zwijgen heeft opgelegd.'

Maria Christova: 'Dat volg ik helemaal.'

Volgens Ida De Ridder, de jongste dochter van Elsschot, lieten alle vrienden de schrijver vallen toen hij het gedicht voor August Borms schreef. Allen, behalve Fritz Francken. Ze typeert Francken als: auteur, trouwe vriend en bewonderaar van Willem Elsschot.

Het verhaal van het Bormsgedicht ken ik niet, maar ik weet wel dat de vriendschap tussen Willem Elsschot en Fritz Francken er een was zonder schaduwen. Alles was goed. Alles kon. Ook de escapades werden aanvaard. Trouw is het juiste woord.

Freddy vond Elsschot vast en zeker een groot schrijver. Een grote geest.

Sie haben sich gegenseitig verekst.

Freddy en Willy

Volgens de bevriende schrijver Johan Daisne was Francken tegelijk een zeer fidele kerel en een streng individualist, een aristocraat van een democraat. Waarin leek uw man op zijn vader?

Uiterlijk was Willy een kopie van zijn pa. Cet *orgueil*, – de vertalingen trots en hovaardig zijn te negatief -, maar die 'fierheid' had hij van zijn vader, ook diens georganiseerdheid en discipline, heb ik begrepen.

Als Willy en ik samen naar concerten gingen, nam hij achteraf thuis meteen plaats aan zijn schrijftafel en begon de recensie. Ik, die mijn besprekingen voor Bulgaarse kranten en voor de radio eerder dan hem klaar diende te hebben, kon dat niet meer diezelfde avond of nacht. Willy wel.

Uw man had eigenlijk een muzikale roeping. Vader Frederik besliste anders over de toekomst van zijn zoon: 'Je wordt advocaat, geen kunstenaar. Punt.'

Toen Willy klein was, schikte hij de stoelen in de woonkamer dusdanig dat hij ze kon dirigeren. Freddy zei hem: 'Je wordt geen muzikant, maar doctor in de rechten.'

Willy heeft zijn vader niet tegengesproken. Hij is doctor in de rechten geworden. Veertig jaar lang is muziek zijn hobby geweest. Hij is als advocaat gestopt in 1969, het jaar dat zijn vader overleed en is dan secretaris-generaal van de Antwerpse Waterwerken (A.W.W., tegenwoordig water-link) geworden én: muziekrecensent.

Was Freddy een goede echtgenoot? Een goede vader? Hij was altijd aan de slag – tel alleen al het aantal pagina's op dat hij schreef – of buitenshuis, met 'les copains.'

Hij was veel afwezig. Als vierjarige ging Willy al naar de opera met pa én ma, maar toch vooral met ma. Fritz was werkelijk een vip avant la lettre en ging naar vele culturele activiteiten, maar ook dan en daar werd hij vaak aangesproken.

Als ik de handgeschreven opdrachten aan zijn zoon lees in een aantal van zijn werken, dan voel ik de liefde. Freddy zag zijn zoon absoluut graag.

Frederik Clijmans klinkt in bovenstaand oordeel streng en onverbiddelijk.

Klopt, maar het werd aanvaard. Door zoon en echtgenote. Freddy was werkelijk God én opium voor die twee. Freddy was een god in dit huis.

'De Clijmansen zijn niet gemakkelijk om mee samen te leven, maar we houden van ze', heeft Marcelle me wel eens gezegd.

Freddy was de liefde van Marcelles leven.

Willy was de liefde van mijn leven. Zeven jaar lang had ik nodig om zijn dood te verwerken. Zeven jaar lang ben ik ziek geweest.

Hij was de liefde van mijn leven, wat niet betekende dat we rimpelloos samenleefden. Wij hadden beslist ruzies. Ik was ongerust toen er honderd rode rozen voor de deur lagen toen we thuiskwamen. Ik – met mijn operaverleden – dacht dat iemand mij wou vergiftigen en hem inpikken.

Willy had een beter karakter dan ik, met mijn Slavische trots, tristesse en mijn gemok. Als de stilte tussen ons te lang duurde, zei hij: 'Pourquoi?' En dan was de stilte voor beiden voorbij.

Hij had veel angst aan het begin van onze relatie. Hij was al twee keer getrouwd geweest en twee keer waren de huwelijken mislukt. Ik was rijper en ouder dan zijn vroegere vrouwen. Dat hielp.

Willy was trouw, maar wel possessief. Hij kon het op een gegeven moment niet meer aan dat ik op het podium in de armen van een andere man lag. Terwijl het gewoon om mijn werk ging. Hij vroeg me op te houden met de hele tijd te reizen zodat ik meer thuis zou zijn. Ik ben niet opgehouden met zingen, maar ik ben me voor hem wel gaan beperken in ruimte.

Over muziek gesproken. Hoe muzikaal vond/vindt u de taal van Francken?

Erg! Ik heb gedichten van Francken gezongen! Dat was toch het minste wat ik kon doen als kersverse schoon- dochter? Ik herinner me heel goed *Voorjaar* op muziek van Renaat Van Zundert.

Maria Christova staat op en keert terug met twee kopies van een handgeschreven partituur van Van Zundert.

'Van Zundert heeft dit uit sympathie voor Willy en mij geschreven. Gebaseerd op Freddy's gedicht *Voorjaar*. Ik heb twee exemplaren: één voor de pianist, één voor mij.'

Allegretto 116 J staat geschreven in de linkerboven- hoek.

'Jawel, het is heel rap van tempo. Ik heb het verschei- dene keren gezongen in concerten van de componist.'

VOORJAAR

De morgen kriekt en vlamt de ruiten.

Schalks, in de koelte van april,

hoor je verscholen merels fluiten.

Vandaag is er goed weer op til!

Niet aarzelen. Ruk 't venster open:

verkwikkend waait je 't briesje aan,

nu al het groen is uitgelopen.

Voel je je hart niet wilder slaan?

(Francken, *Laatste Verzen*: 9)

Wanneer ik haar de muzikale vondsten uit de Erfgoed- bibliotheek (EHC) toeschuij: bladmuziek Renaat Van Zundert en Fritz Francken: *Oudejaarsavond*, Renaat Veremans en Fritz Francken: *Ik groet je, Krijgslied*: Ro- brecht Schampaert én Fritz Francken, opgedragen aan Cyriel Verschaeve; *Sonnet*, met Jef Van Durme en *Wie- gelied van de Kozakken*: Russisch volkslied, met Jan Broeckx,

glundert ze en maakt gretig aantekeningen.

'Alleen het lied van Veremans en Freddy ken ik. Dat heb ik ooit nog gezongen, maar de andere ken ik niet. Interessant!'

Flamingantisme

Ik las in een thesis over Fritz Francken dat die enerzijds zweefde tussen het flamingantisme en nationalisme, ter- wijl hij op het vlak van geloof nu eens zweert bij God en de Bijbel, en dan weer een vrijzinnig hedonisme aan- hangt.

Freddy was een flamingant in de goede betekenis: hij is altijd opgekomen voor de Vlaamse taal, de Vlaamse mu- ziek, de Vlaamse kunst. Het nationalisme of flamingan- tisme diende immer een zeer nobel doel. Vergeet niet dat het Vlaamse volk Frans hoorde te spreken. Neen, Freddy

was niet zo kleingeestig als een Bart De Wever (N-VA) nu (klakt lange tijd afkeurend met tong).

Voor zover ik weet was Freddy vrijzinnig, atheïst. Nooit anders gehoord. Willy was vrijzinnig, alle kleinkinderen van Fritz Francken zijn vrijzinnig.

Uw schoonvader staat bekend als een ‘frontdichter’. Was hij ook meer?

Oh, zeker was hij meer. Hij was een breder schrijver. Hij schreef ook een hoop novellen en verhalen die niet over de oorlog gingen, en voor hij in 1914 naar het front trok had hij al een dichtbundel uit. Maar hij is inderdaad vooral – als hij al bekend is – bekend om de gedichten geschreven van aan het front. Lente '15 staat hij als re-cruut in Ramskappelle, later Diksmuide,.. hij schrijft in de loopgraven.

Fritz Francken schrijft zelf over het schrijven (citaat uit *De vreugd van het schrijven* in: *Schalmhout*, 1944, p.13-14):

‘Mij is het schrijven een vreugde, een geestelijke wel-lust. Waarom er anders tijd aan verknoeid? Men legt zichzelf toch geen boete op? Neen, heusch, ik houd van het schrijven, het verkwikt me. Het is me gaandeweg als een behoefte geworden. Laten we elkaar goed begrijpen: ik houd niet van het schrijven om het schrijven. Soms valt het me erg zwaar. Zoo bij voorbeeld telkens wanneer ik er toe verplicht word. Dan bekruipt me het gevoel dat me reeds ergerde als knaap, toen ik mijn huistaak afraffelde. (...)

Wat ik bedoel is het schrijven uit vrijen wil, ten eigen genoegen. In zekeren zin wordt men er insgelijks toe gedwongen, maar de dwang die daarbij wordt uitgeoefend komt niet van buiten uit: de aandrift, de opwelling van het gemoed nopen u ertoe.’

Werd/wordt Fritz Francken voldoende gewaardeerd?

Dat geloof ik niet. Hij is altijd zijn kleine uitgevers/drukkers zoals Van Uffelen trouw gebleven. Mocht hij naar een grote uitgeverij als nu Lannoo bijvoorbeeld zijn overgestapt, dan was zijn faam veel groter geweest.

Maria Christova bij de verzamelde boeken van Fritz Francken en Frederik Clijmans.

Uw schoonmoeder bracht uit de Paleisstraat – waar ze met haar man tot diens dood heeft gewoond – de hele bibliotheek mee. Welke werken raadde uw man u aan om te lezen? Gedichten? Boeken over Antwerpen?

Alles. Ik las alles. Alles wat hier in de boekenkast staat, ken ik. Mijn man heeft nooit zijn voorkeur voor een bepaalde titel geuit. Hij sprak altijd vol lof over het gehele oeuvre van zijn vader.

Wat is uw favoriete werk van Francken?

Het gedicht *Mijn testament*, dat hij schreef voor Willy.

MIJN TESTAMENT

Aan mijn zoon

Eens slaat mijn uur en scheid ik uit dit leven:
God dulde, jongen, dat het zacht mag gaan
en ik mijn taak alsdan heb afgedaan
en gij mijn hand in de uwe niet voelt beven...
Zoek naar geen testament, 't werd niet geschreven,
doch in de kamer waar mijn boeken staan
spreekt u misschien de geest der dingen aan
en waant ge u door mijn schaduw nog omgeven.
Denk aan uw vader slechts als aan een vriend
die met zijn woord de waarheid heeft gediend
en boven macht het recht steeds heeft verheven.
Ik hield van u meer dan gij hebt vermoed
en vindt ge in kasten, laden, geld noch goed:
u tot een man te maken was mijn streven!

‘J'enflame’, zegt een ontroerde Maria Christova. ‘Ik ontvlam hierbij. Dit is met hart en ziel geschreven.’

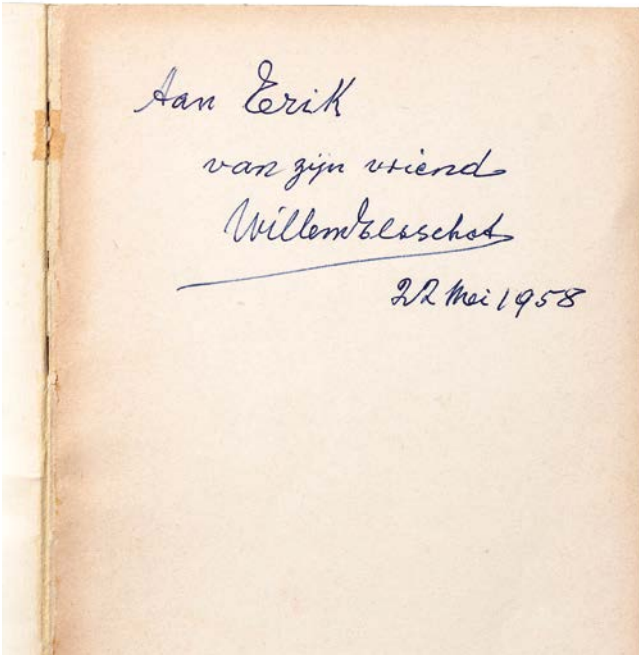
Aan Erik

Na de dood van uw man Willy in 2007 heeft u een jaar lang gewerkt aan het op orde brengen van zijn papieren en aan het repertoriëren van de bibliotheek van Francken. Veranderde onderweg het beeld dat u had van uw schoonvader?

Op geen enkele wijze. Ik kende Freddy door Willy. Er zijn geen verrassingen uit de bus gekomen, behalve misschien dat ik, door de boeken zo op een rijtje te zetten, zeg maar rijen, wel ben geschrokken van de hoeveelheid.

Hij heeft ontzettend veel geschreven. Freddy was chef van toerisme Antwerpen en heeft in die hoedanigheid ook veel gepubliceerd.

Freddy heeft werkelijk veel goeds gedaan voor cultuur in Antwerpen. Voor de restauratie van het Rubenshuis en Rubens' atelier, bijvoorbeeld, samen met conservator Frans Baudouin.

Opricht van Elsschot aan Eric Clijmans.

Tijdens uw klaswerk ontdekte u een monografie van Willem Elsschot dat niet aan Francken of aan Willy Clijmans was opgedragen, maar aan kleinzoon Eric – Elsschot spelde het verkeerdelijk met k – Clijmans. Hoe was dat?

Hemels. Je zou bij de opdracht 'Aan Erik, van zijn vriend Willem Elsschot, 22 Mei 1958' toch niet denken dat de aangeschreven elf jaar is? Eric is inmiddels 69. Hij is de oudste zoon uit Willy's eerste huwelijk. Hij was en is nog zeer goed met moppen. Hij heeft er destijds wellicht ook de sympathie van Fons De Ridder door gewonnen.

In de schrijfkamer van Maria Clijmans-Christova staan de boeken uit de bibliotheek van Freddy. 'Wat Willy heeft weggedaan, weet ik niet, maar ik heb niet één boek uit de bibliotheek van Freddy de deur uit laten gaan.'

Na de handvol werken van Elsschot met opdracht, komt Lode Baekelmans als duidelijke tweede opdracht-schrijvende kameraad: vol vriendschap signeerde die *Robinson, Dezezeken schudt zijn beddeken uit, Uit grauwe nevels, Het geheim van de drie snoeken, Tille*.

Verder vallen in de bibliotheek van Francken ook nogal wat Franse boeken op én vertalingen van klassiekers: *Lotswendingen* van Stefan Zweig, *Oorlog en Vrede* van Tolstoj. Iemand moet hier een keer een studie van maken.

Uw schoonvader kende Elsschot zeer goed, maar ook met andere Vlaamse schrijvers had hij goed contact. Aan wie denkt u behalve aan Baekelmans?

Johan Daisne. Aan Cyriel Buysse droeg hij de derde druk van *De Blijde Kruisvaart* (1923) op. Ik denk aan Lode Zielens, aan Daan Boens. Willem Pée.

Majakovski

Heeft u een lievelingswerk van Elsschot?

Niet meteen.

Ik ben een fan van Alice Nahon. Zij is mijn lievelingsdichter. Ik word ontroerd door haar woorden en door haar lot.

Ik houd ook van het werk van Paul van Ostaijen. Fritz en zijn compagnie waren traditionele schrijvers. Het schijnt dat Freddy als traditionalist het werk van Van Ostaijen niet kon accepteren.

Van Ostaijen was en is mijn dada. Voor mij was Van Ostaijen als de Russische Majakovski: zeer modern, van de revolutie.

Freddy was van de klassieke poëzie en daar moest altijd een verhaal in zitten. Het modernisme hoeft niet zo nodig verhalen, dat is moderne kunst die werkt met een kleurtje hier en een toetsje daar.

Voor het herinneringsboek voor de gesneuvelde Karel Wilms schreef toenmalig substituut-krijgsauditeur te velde Willy Clijmans het voorbericht, Elsschot leverde het gedicht *De Banneling*. Fritz Francken schreef de slotrede. Zijn er bij uw weten nog boeken waar vader en zoon Clijmans en Willem Elsschot samen staan?

Neen.

Wist u dat Fritz Francken Elsschot destijds mee hielp te overtuigen om Churchill in naam van de schrijvers een inktpot te overhandigen?

Dat is nieuw voor me.

Hoe Frederik Clijmans reageerde op de dood van zijn vriend kunnen we niet meer achterhalen, maar dat zijn zoon Willy zeer onthutst was, blijkt uit een condoleerbrieven die hij de volgende dag stuurde naar Walter De Ridder, oudste zoon van Alfons De Ridder.

Heeft hij u daarover ooit verteld?

Helaas niet. Elsschot is overleden in 1960, dat is elf jaar voor ik hier kwam. Uiteraard is die naam nog gevallen. Willy heeft hem zeker goed gekend.

Uw echtgenoot was voor hij uw echtgenoot was raadsman van de familie De Ridder.

Dat heb ik nooit geweten. Willy was deontologisch zeer correct.

Blijkbaar heeft Willy Clijmans het echtpaar De Ridder nog zien wandelen aan de pastorie van de Sint-Laurentiuskerk even voor Alfons De Ridder neerviel.

Willy Clijmans woonde in 1960 aan de Lange Lozanastraat 207, dus 'om de hoek' bij Alfons De Ridder (Lemméstraat 21).

Hij schreef 1/6/60 aan De Ridders zoon Walter: ‘het ontzettende nieuws (van de dood van Alfons De Ridder) heeft me zeer teneergeslagen en het staat mij nog niet voor de geest, dat Uw geliefde Vader er niet meer is’.

Digitale bibliotheek

Wanneer heeft uw man werk van Freddy aan het Letterenhuis in Antwerpen geschonken?

Hij heeft een hoop brieven geschonken kort na de dood van zijn vader, begin jaren 70 dus, en nogal wat boeken die zijn opgeslagen in de Erfgoedbibliotheek. Ik heb er geen lijst van, maar die kun je daar opvragen.

(Het zijn er tientallen: brieven én boeken. De mooie foto van Fritz Francken en Willem Elsschot uit het Letterenhuis gaat hierbij.)

Fritz Francken en Willem Elsschot in Sint-Idesbald. Bron: Letterenhuis

Wat is uw droom met betrekking tot de werken en de bibliotheek van Fritz Francken?

Na mijn dood moet de collectie samen blijven.

Voor ik sterf wil ik graag nog een site over Francken maken. Ik heb nog een leven, wat zeg ik: enkele levens nodig, nu ik er zo bij stilsta.

Ik heb wel een primeur voor je: de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag heeft *Aan het vinkentouw* (1928) van Fritz Francken volledig online gezet: www.dbnl.org/tekst/fran007aanh01_01/index.php

Voorbeeld van een opdracht van Alfons De Ridder aan vriend Francken. En eentje in omgekeerde richting.

Willem Elsschot: Het Been (1938, eerste druk)

Aan Fritz Francken

Zijn toegenegen

A. De Ridder

30/10/1938

Bezit: Clijmans-Christova

Fritz Francken: Brummell, Bagnole Ernestine's uitvaart huwelijksaanzoek (1943, beperkte en genummerde oplage, geïllustreerd met 4 etsen door Robert Freysz)

Aan Alfons De Ridder

Hartelijk

Fritz Francken

Juni 1943

Bron: In 't Profijtelijk Boeksken, Westerlo

Fritz Francken (1893-1969)

Vlaams dichter en prozaschrijver. Pseudoniem van Frederik Clijmans, die zijn loopbaan begon als assistent-bibliothecaris. Hij schreef artikelen voor *De Schelde* en *Volks-gazet*.

Clijmans werd in 1934 hoofd van de Dienst voor Propaganda en Toerisme in Antwerpen en kwam aldus in contact met Alfons De Ridder, die publiciteit wierf én een goede vriend werd.

Francken droeg zijn verzenbundel *Alibi* (1958) op aan Elsschot.

Voor Franckens verhalenbundel *De man die zijn vrouw opnieuw veroverde* bezorgde Elsschot de intro en looft de volledige verhalenreeks (...) ‘die den lezer ten eerste boeien zal, of de schrijver het dan al over zijn geboortestad heeft, dan wel over het IJzerfront of over het welvarende Normandië. Want overal bekijkt hij de mensen met een zelfde meewarigen en tevens ironischen blik, die echter volkomen vrij is van kwaadaardigheid. Zijn realistische schrijftrant zal zeer zeker in de smaak vallen van allen die aan den lijven ondervonden hebben wat al komische of ellendige toestanden het leven voor ons allen soms meebrengt.’

Francken publiceerde diverse biografische artikelen over Elsschot.

Onder zijn eigen naam, Frederik Clijmans, publiceerde hij talloze essays en studies over de geschiedenis van Antwerpen, Antwerpse kunstschaten, over Rubens, diens ouders en de restauratie van de Rubenswoning en studio.

Fritz Francken overleed op 15 augustus 1969, op dezelfde dag als Stijn Streuvels.

Een paar dagen eerder had hij zijn *Denkend aan Willem Elsschot*, een bijdrage over zijn vriend Elsschot, tien jaar na diens dood, ingestuurd voor *Snoecks* 70.

MARTINE CUYT (1966) is literair journalist. In 1998 stelde ze met Wil Hansen de verhalenbundel *Antwerpen Centraal* samen. In 2004 verscheen haar caleidoscopische biografie *Man van woorden* over Willem Elsschot. Ze bezorgde, samen met Jeroen Olyslaegers, *Eenzaam spelen met Pompon* van Louis Paul Boon (2005).

Erfgenamen ontevreden over Nederlandse uitgeverij

Elsschot zoekt dynamischer uit

De Nederlandse groep Singel Uitgeverijen is verbaasd dat de Vlaamse uitgeverij Polis voortaan het werk van Willem Elsschot mag uitgeven. 'Wij hebben nog altijd de rechten', zegt het. De erfgenamen spreken dat tegen.

VAN ONZE REDACTEURS

GEERT SELS EN PETER JACOBS

Animo op de Frankfurter Buchmesse, vorige donderdag, toen uitgever Harold Polis aankondigde vanaf

2017 alle werken van Willem Elsschot opnieuw te zullen uitbrengen. Athenaeum-Polak & Van Gennep, een deel van Singel Uitgeverijen, toont zich zeer verbaasd en betreurde de gang van zaken. Volgens uitgever Frits van der Meij heeft hij nog altijd de rechten op het werk van de Vlaamse schrijver. 'Wij zijn al sinds jaar en dag de uitgever van Elsschot', zei hij aan *Boekblad*. 'Wij hebben de contracten gewoon in de la liggen.'

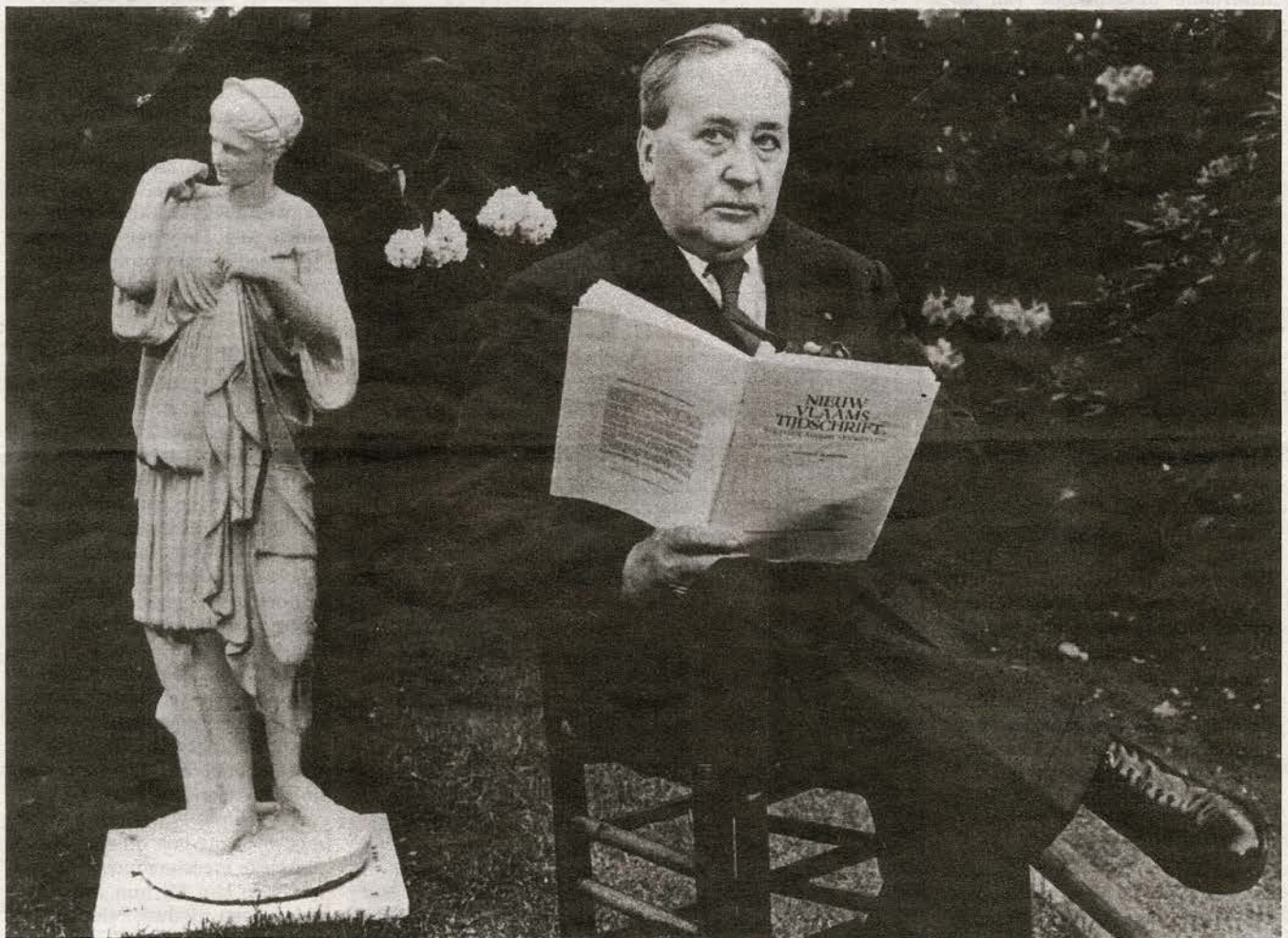
'Het klopt dat Athenaeum tot dusver het werk van Elsschot uitgaf,

'De Nederlandse uitgeverij heeft het werk van mijn grootvader de jongste jaren verwaarloosd'

JAN MANIEWSKI
woordvoerder van de erven Elsschot

zegt Cyriel Van Tilborgh, de voorzitter van het Willem Elsschotgenootschap. 'Maar als Elsschotliefhebber stelde ik vast dat het daar de jongste jaren wat stilletjes was geworden. De voorbije drie jaar kondigde Athenaeum weinig nieuwe uitgaven aan. Ik kan me inbeelden dat zich met Harold Polis een ijverige uitgever heeft aangemeld. Dit is een kwestie tussen de erfgenamen van Elsschot en de uitgeverijen.'

Uitgeverij Polis, een onderdeel van Pelckmans, stak in zijn aankon-

Willem Elsschot (1882-1960), voortaan bij een Vlaamse uitgever? © Hollandse Hoogte

gever

dinging de ambitie niet onder stoelen of banken. In zijn mededeling spreekt de uitgever over 'de herontdekking van Elsschot' en kondigt hij een nieuwe editie in elf delen aan. De titels van de eerste drie delen worden volgend voorjaar bekendgemaakt. Polis mikt ook op een jong publiek.

'Wij hebben het initiatief genomen', geeft Jan Maniewski toe. Hij is een van de drie woordvoerders van de erven-Elsschot. Hij is het oudste kleinkind van de schrijver en speelt een rol in *Tsjip* (1933) en *De leeuwentemmer* (1939).

'Contracten met uitgeverijen zijn niet oneindig. Daarom hebben we, zoals vereist, zes maanden op voorhand Athenaeum op de hoogte gebracht van het einde van onze samenwerking. We waren ontevreden. De uitgeverij heeft het werk van mijn grootvader de jongste jaren verwaarloosd. Diverse titels waren niet meer beschikbaar. De communicatie was niet goed.'

In die periode diende Pelckmans zich aan. 'Albert Pelckmans was bijna een vriend des huizes van mijn grootvader en uitgeverij Polis heeft wél plannen met zijn werk. Daarom gaan we met hen verder. We hebben hen de volmacht gegeven om de overdracht te onderhandelen. Dat weet Athenaeum al sinds vorig jaar.'

Mogelijk is het daarom dat de Nederlandse uitgeverij voor afgelopen zomer nog een speciale aanbiedingsbrochure Willem Elsschot uitbracht, waarin het voor juli nieuwe geïllustreerde edities van *Verzen*, *Kaas* en *Het dwaallicht* aankondigde, de eerste lading van elf delen. Die publicatie is intussen uitgesteld tot januari. 'Athenaeum laat Elsschot niet graag los', zegt Maniewski. 'Nu doen ze plots wel inspanningen. We vinden dat ze laat komen en we vinden ze ontoereikend. De uitgeverij komt in actie omdat ze voelt dat er beweging is in de vijver.'

De advocaat van uitgeverij Athenaeum is de contracten zorgvuldig aan het bestuderen. Harold Polis bleef gisteren onbereikbaar voor toelichting.

20 Achterpagina

Eén Elsschot

Sint-Idesbald is een van de zuidelijkste badplaatsen van België, dichtbij de Franse grens. Je kunt er komen met dat handige kusttrammetje dat tussen De Panne in het zuiden en Knokke in het noorden loopt. Ik wilde er om twee redenen heen: de schrijver Willem Elsschot en de schilder Paul Delvaux.

Toen ik uitstapte zag ik minder extreem hoge lelijkheid dan in de meeste Belgische kustplaatsen, maar toch moet het er in de tijd van Elsschot en Delvaux veel kleinschaliger en vriendelijker zijn geweest.

Elsschot vierde zijn vakantie jaarlijks aan de Belgische kust. Eerst huurde hij gemeubileerde huizen in De Panne totdat hij in 1927 besloot een eigen huis, Kerkepanne genaamd, te laten bouwen in het naburige Sint-Idesbald, op twee kilometer van het strand. Een eenvoudig huis: rode baksteen, kleine geruite ramen, een pannendak, eetkamer, keuken, boven vier slaapkamers, geen elektriciteit. Zo beschrijft Ida de Ridder het in haar boek *Willem Elsschot, mijn vader*. 'Het lag verscholen tussen struiken en populieren. Je zag het niet liggen vanaf de straat.' Die straat heette toen de Prinses Marie-Josélaan, maar is omgedoopt tot de W. Elsschotlaan. Het huis, op nummer 9, kun je nog steeds niet goed zien liggen vanaf de weg. Dat is ook de bedoeling, want een bordje geeft aan dat het hier privéterrein betreft. Ik liet het maar zo. Ook omdat Elsschot dit huis in 1943, gedwongen door geldnood, verkocht en drie jaar later verkaste naar villa Sol Adoré, beter zichtbaar in dezelfde buurt gelegen aan de Pannelaan 49, waar hij elk jaar in augustus een verdieping huurde. Een knusse vrijstaande woning, uit rode baksteen opgetrokken en voorzien van een puntdak; langs de gevel loopt een trap naar de eerste verdieping waar het echtpaar Elsschot logeerde.

De zakenman Elsschot zocht in Sint-Idesbald de rust die hij in Antwerpen ontbeerde. Hij wandelde met zijn kinderen langs het strand richting Frankrijk, viste er veel in een kanaal of dronk een borreltje met collega-schrijver Maurice Roelants. Sint-Idesbald fungeerde toen als vakantiekolonie voor tal van kunstenaars zoals René Magritte, Raymond Herremans, Karel Jonckheere en de surrealistische schilder Paul Delvaux.

Hebben Elsschot en Delvaux elkaar goed gekend? Daarvoor vond ik in de literatuur en ter plekke geen aanwijzingen. Wel las ik in het boek *Willem Elsschot. Man van woorden* van Martine Cuyt een anekdote, waarin Annie Romein-Verschoor en haar man Jan samen met Elsschot naar 'hun stamkroeg' De Vlierboom in Sint-Idesbald liepen. Elsschot wilde Jan, 'de professor', in het midden hebben, maar Jan vond dat meer de positie voor Elsschot en zei: 'Er zijn zoveel professoren, maar er is maar één Elsschot.'

Nederlanders - altijd bescheiden.

Grappig genoeg is diezelfde Vlierboom (of Vlierhof) nu getransformeerd in het Paul Delvaux Museum. Daarin heb ik met groeiende teleurstelling rondgedwaald. Wat Elsschot voor de literatuur betekent met een oeuvre van duurzame kwaliteit, zal Delvaux niet voor de schilderkunst betekenen, vermoed ik. Zijn oeuvre is groot in omvang, maar beperkt van thematiek. Talrijke op elkaar lijkende schilderijen met vrouwen met ontblote borsten, die een onbestemde indruk maken, alsof ze zelf niet weten wat ze op die schilderijen doen. Pas als hij die vrouwen weglaat, komt er een overtuigender melancholie vrij.

Geef mij maar *Kaas*.

FRITS ABRAHAMS

Vlamingen (en Elsschot) horen erbij!

Op de Frankfurter Buchmesse 2016 waren Nederland en Vlaanderen verenigd in een gezamenlijk gastlandschap. Tijdens de opening van het gastlandpaviljoen was Elsschot even in 'koninklijke handen'. Eerst even in die van koning Filip, die aan koning Alexander niet alleen de Duitse vertaling van *Kaas* cadeau deed, maar ook een ex. van de luxe-uitgave van het *Verzameld werk*. Een uitmuntende keuze natuurlijk.

Ook naar aanleiding van deze Buchmesse verscheen in het NRC van 21 oktober een opgemerkt stukje van Willem Bongers-Dek, adjunct-directeur van het Vlaams-Nederlands Huis deBuren. Onze beslagen noorderbuur, ondertussen stevig verankerd in het Vlaamse

letterenlandschap, neemt het terecht op voor de Vlaamse literatuur, die naar aanleiding van deze Buchmesse door de Nederlandse pers eerder wat stiefmoederlijk werd behandeld.

Op 28 maart 2017 verwelkomen wij op het 17de Vlaams benefietdiner van ons genootschap in Antwerpen, gastspreker Frans Timmermans, eerste vicevoorzitter van de Europese Commissie. Ook Vlaams viceminister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister

van Onderwijs Hilde Crevits is van de partij. Naar goede traditie zal Karel Verhoeven, hoofdredacteur van De Standaard, beide gastsprekers inleiden. En opnieuw zijn we te gast in het opmerkelijke Justitiepaleis (Vlinderpaleis), met Bart Willocx, voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg, als onze gastheer.

Wij zijn tevreden dat u het lidmaatschap van het WEG voor het werkingsjaar 2016-2017 heeft hernieuwd. Wij vestigen speciaal uw aandacht op het boek uit de WEG-reeks nr. 67: *Aarts' letterkundige Almanak voor het Willem Elsschot-jaar 1982*. Deze parel hebben wij opgedoken uit de archieven van auteur en samensteller Kees Aarts, die dit boek op de markt bracht in 1982, ter gelegenheid van de 100ste geboortedag van Willem Elsschot, volgend jaar 25 jaar geleden.

Cyriel Van Tilborgh
Voorzitter

COLOFON

Deze editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in november 2016 in een oplage van 600 exemplaren, bestemd voor de leden van het WEG.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be

Bank

België:

IBAN: BE30 4098 5788 4111

BIC: KREDBEBB

Secretariaat

Wezelsebaan 195 | 2900 Schoten | België

Tel. & fax: + 32 3 666 78 70

Redactie

Cyriel Van Tilborgh

(cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Thijs Wierema

Tel: + 31 20 6 242 950

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh

Vice-voorzitter: Vic van de Reijff

Bestuursleden:

Jan Maniewski

Janny Nijhof

Koen Rymenants

Thijs Wierema

WEG-fotograaf: Alain Giebens

(alain.giebens@skynet.be)

Administratieve ondersteuning: Iris De Rijcker

Ereleden WEG

AMVC-Letterenhuis

Baloise Insurance

Canvas

De Morgen

De Standaard

Ernst & Young

Gazet van Antwerpen

Het Belang van Limburg

KBC Bank & Verzekering

Vlaams Fonds voor de Letteren

VVL BBDO

Lay-out & druk

Jan Vanriet, Jan Depover

EPO